

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА**

***ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ І
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ***

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

Полтава
2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

***ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ І
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ***

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для організації семінарських занять та самостійної роботи студентів
спеціальності 231 Соціальна робота з навчальної дисципліни

Полтава
2021

УДК 364-78(075.8)

Е 45

Рекомендовано до видання ученою радою університету полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка 28 січня 2021 р., протокол № 8.

Рецензенти:

Березан Валентина Ігорівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної освіти і соціальної роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;

Шаравара Роман Іванович, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри правознавства та фінансів, перший заступник директора з науково-педагогічної роботи Полтавського інституту економіки і права ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».

Економічні основи соціальної і соціально-педагогічної роботи :
Е 45 навч.-метод. посіб. для організації семінарських занять та самостійної роботи студ. спец. 231 Соціальна / уклад. Т. А. Непокупна. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021. 64 с.

Навчально-методичний посібник підготовлено на основі програми курсу «Економічні основи соціальної і соціально-педагогічної роботи», містить навчальну програму курсу, структуру навчальної дисципліни, теоретичну інформацію, плани семінарських занять, питання для самостійного опрацювання, практичні завдання, теми рефератів, список рекомендованої базової та додаткової літератури, орієнтовні тестові завдання для поточного та підсумкового контролю.

Для студентів спеціальності 231 Соціальна робота, першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, денної та заочної форми навчання.

© Т. А. Непокупна, 2021

© ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Економічні основи соціальної і соціально-педагогічної роботи» є складовою освітньо-професійної програми підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є теоретико-методологічні основи економіки соціальної і соціально-педагогічної роботи як ресурсної бази для мотивації населення та підтримки їхньої життєдіяльності і добробуту.

Метою вивчення навчальної дисципліни є формування у студентів економічного мислення, економічної грамотності та економічної культури в області соціальної і соціально-педагогічної роботи; базових знань економічних категорій і законів, на основі яких розробляється економічна політика та формуються економічні ресурси для соціально та соціально-педагогічної роботи.

Опанування бакалаврами навчальної дисципліни передбачає такі **результати навчання:**

1. Визначати сутність економіки соціальної і соціально-педагогічної роботи, об'єкти і суб'єкти соціальної і соціально-педагогічної роботи, знати показники соціальної ефективності виробництва.
2. Аналізувати економічні функції держави в умовах ринкової економіки та упорядковувати пріоритети економічної і соціальної політики держави.
3. Поєднувати економічне і соціальне мислення у визначенні пріоритетів соціальної і соціально-педагогічної роботи та способів її фінансування.
4. Обґрунтовувати необхідність державного втручання у розподіл доходів у суспільстві та транслювати теоретичні знання значимості добробуту населення.
5. Аргументувати необхідність фінансування соціальної та соціально-педагогічної роботи за рахунок різних джерел.
6. Пояснювати економічні механізми реалізації соціального захисту й організації соціальної і соціально-педагогічної роботи та оцінювати їх ефективність.
7. Інтерпретувати концепції основних потреб людини; аналізувати економічну поведінку домогосподарств в ринковій економіці та класифікувати соціальну структуру населення.

Критерії оцінювання результатів навчання з дисципліни

Сума балів, накопичених студентом у процесі вивчення навчальної дисципліни	Рівень досягнення студентом запланованих результатів навчання з навчальної дисципліни
90-100	Студент: безпомилково визначає сутність економіки

	соціальної та соціально-педагогічної роботи, об'єкти і суб'єкти соціальної роботи, знає показники соціальної ефективності виробництва; чітко аналізує економічні функції держави в умовах ринкової економіки, упорядковує пріоритети економічної і соціальної політики держави; варіативно поєднує економічне і соціальне мислення у визначенні пріоритетів соціальної і соціально-педагогічної роботи та способів її фінансування; аргументовано обґрунтовує необхідність державного втручання у розподіл доходів у суспільстві, демонструє знання значимості добробуту населення; варіативно аргументує необхідність фінансування соціальної і соціально-педагогічної роботи за рахунок різних джерел; пояснює економічні механізми реалізації соціального захисту й організації соціальної і соціально-педагогічної роботи та оцінює їх ефективність; інтерпретує концепції основних потреб людини; творчо аналізує економічну поведінку домогосподарств в ринковій економіці, класифікує соціальну структуру населення
75-89	Студент вільно викладає фактичний матеріал, знає сутність предметної області навчальної дисципліни, але не достатньо чітко аргументує, пояснює, обґрунтовує, аналізує, інтерпретує основні положення програмного матеріалу
60-74	Студент знає основний програмний матеріал у межах поставлених питань, але в його знаннях є очевидні прогалини, він припускається суттєвих помилок. Студент виявляє недоліки в системі та формі викладення економічних положень, помиляється у формулюванні спеціальних термінів, визначенні причинно-наслідкових зв'язків тощо
35-59	Студент слабо орієнтується у категоріальному апараті навчальної дисципліни, її структурі
0-34	Повне нерозуміння сутності і структури програмного матеріалу навчальної дисципліни

Методи навчання, методи та засоби контролю результатів навчання:

– форми: лекції (мультимедійна, інтерактивна, із застосуванням опорних конспектів, лекція-дискусія, лекція-консультація); семінарські заняття; самостійна робота студентів (аудиторна, позааудиторна, науково-дослідна робота студентів); консультації;

– методи: *а) за характером навчально-пізнавальної діяльності студентів:* проблемного навчання (проблемного викладення матеріалу,

групового вирішення проблемних задач); частково-пошуковий (евристичних досліджень, проєктів); дослідницький (наукові доповіді, наукові повідомлення); б) *за методичними прийомами*: вербальні (розповідь, пояснення, бесіда, дискусія); ілюстративно-демонстраційні (ілюстрування, демонстрування); прикладні (практичні завдання, складання анкет та проведення соціопитувань); інтерактивні (малі групи, мозковий штурм тощо); – засоби діагностики результатів навчання: контроль засвоєння теоретичних знань (усне опитування на семінарських заняттях, виконання письмових завдань, виконання тестових і контрольних завдань, виконання ІНДЗ, підготовка соціальних проєктів); контроль за самостійною роботою студентів (усне опитування на семінарських заняттях, виконання письмових завдань, виконання тестових і контрольних завдань, виконання ІНДЗ); підсумковий контроль знань (залік).

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1.

Тема 1. Вступ до економіки соціальної і соціально-педагогічної роботи

Поняття економіки. Потреби, ресурси, виробництво. Концепції основних потреб людини. Виробництво як матеріальна основа задоволення потреб людини. Структура виробництва. Економічні ресурси і фактори виробництва, обмеженість економічних ресурсів. Проблема вибору.

Показники функціонування національної економіки. Показники соціальної ефективності виробництва: розмір ВВП на душу населення, рівень життя населення, якість життя населення, індекс людського розвитку.

«Провали ринку». Економічні функції держави в умовах ринкової економіки.

Економічна політика держави та її види. Соціальна політика та її місце в економічній політиці держави.

Тема 2. Соціальна сфера та соціальна і соціально-педагогічна робота

Соціальна сфера та соціальна і соціально-педагогічна робота: сутність та співвідношення понять. Суспільні блага та їх ознаки. Соціальна сфера і суспільні блага: виробництво і надання. Соціальний захист населення.

Економічні процеси в соціальній сфері. Вплив економічних та неекономічних факторів на суспільний добробут в цілому та окремих соціальних груп населення і домогосподарств. Соціально-економічні ризики. Система життєзабезпечення населення.

Поняття економічного простору соціальної сфери та соціальної і соціально-педагогічної роботи. Економічний потенціал соціальної сфери, її роль у задоволенні потреб суб'єктів отримання соціальних і соціально-

педагогічних послуг. Ринок і державне регулювання у сфері виробництва і надання послуг соціальною сферою.

Соціальна і соціально-педагогічна робота як предмет економічного аналізу. Соціальна і соціально-педагогічна робота як особлива форма виробництва соціальних послуг. Економіка соціальної і соціально-педагогічної роботи: предмет, принципи і завдання. Функції економіки соціальної і соціально-педагогічної роботи. Основні принципи економіки соціального обслуговування як відображення загальних принципів соціальної і соціально-педагогічної роботи. Економічні методи соціальної і соціально-педагогічної роботи. Соціальні служби.

Тема 3. Добробут населення. Рівень і якість життя та їх показники

Добробут населення. Рівень і якість життя, їх показники. Індекс людського розвитку (індекс розвитку людського потенціалу). Міжнародний індекс щастя. Індекс якості життя. Валове національне щастя.

Споживчий кошик. Прожитковий мінімум. Мінімальна заробітна плата. Продовольчий кошик. Рівень фізіологічного виживання. Забезпечені. Малозабезпечені.

Диференціація доходів населення. Причини диференціації доходів. Крива Лоренца. Коефіцієнт Джині. Наслідки поляризації доходів суспільства.

Проблема бідності та її сутність. Коефіцієнт бідності. Межа бідності. Межа злиденності. Дефіцит доходу бідних сімей. Індекс бідності. Зона бідності. Соціально-економічне обличчя бідності. Абсолютна, відносна та суб'єктивна бідність. «Прихований» голод.

Середній клас як основа стабільності суспільства, його ознаки та структура.

Тема 4. Фінансування соціальної сфери та соціальної і соціально-педагогічної роботи

Фіскальна (податково-бюджетна) політика держави. Податки та їх роль у формуванні бюджетів різних рівнів. Державний і місцевий бюджети. Розмежування повноважень державного і місцевих бюджетів. Ресурси місцевих бюджетів.

Джерела фінансування соціальної сфери і соціально-педагогічної роботи: державний бюджет, державні позабюджетні фонди, недержавні джерела фінансування.

Способи фінансування соціальної і соціально-педагогічної роботи: пряме і непряме. Фінансове забезпечення соціальних гарантій. Соціальні пільги, їх роль і суперечливий характер.

Позабюджетне фінансування соціальної сфери та соціальної і соціально-педагогічної роботи. Види позабюджетного фінансування. Програмно-цільове фінансування. Роль і значення соціальних проєктів.

Недержавне фінансування соціальної сфери та соціальної і соціально-педагогічної роботи. Фінанси громадських об'єднань: професійних спілок, політичних партій, громадських рухів. Фінансування соціальної сфери та

соціальної і соціально-педагогічної роботи благодійними організаціями. Благодійні фонди. Міжнародна благодійність.

Тема 5. Економічні механізми реалізації соціального захисту та організації соціальної і соціально-педагогічної роботи

Економічні механізми в соціальній і соціально-педагогічній роботі. Форми надання соціальних послуг: матеріальна допомога та соціальне обслуговування. Види соціальних послуг: соціально-побутові послуги, психологічні послуги, соціально-педагогічні послуги, соціально-медичні послуги, соціально-економічні послуги, юридичні послуги, послуги з працевлаштування, інформаційні послуги.

Соціальні трансферти як соціальні витрати держави: сутність, форми, розмір. Формальні і неформальні соціальні трансферти. Групування соціальних трансфертів.

Соціальне страхування. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Види та механізми реалізації обов'язкового державного соціального страхування. Пенсійне страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням; медичне страхування; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття. Добровільне соціальне страхування.

Соціальний контракт як теорія суспільного договору і як тристороння угода. Вигоди соціального контракту. Суспільний діалог і домовленість. Соціальний сертифікат (ваучер). Державне соціальне замовлення. Ваучер для підтримання конкурентоспроможності осіб на ринку праці (45+). Соціальна картка, її наповнення і можливості. Соціальний аутсорсінг.

Роль бізнесу у вирішенні соціальних проблем. Соціальне підприємництво. Соціальна відповідальність бізнесу. Корпоративні програми соціального страхування. Фінансування соціальних програм на підприємствах. Соціальний захист та соціальне страхування на підприємствах. Соціальний пакет.

Ефективність соціальної і соціально-педагогічної роботи. «Діряве відро» А. Оукена.

Тема 6. Домогосподарство (сім'я) в системі соціального захисту населення

Домогосподарство (сім'я) у моделі кругообороту ресурсів, продуктів і доходів. Ринок ресурсів. Фінансовий ринок. Ринок продуктів.

Сімейний бюджет – основа функціонування сімейної економіки. Обмеженість сімейного бюджету. Максимізація корисності домогосподарства. Структура доходів домогосподарств. Фактори, що визначають доходи домогосподарств. Номінальний та реальний дохід. Мінімальний розмір оплати праці. Державні та приватні трансферти. Доходи від власності. Доходи від підприємницької діяльності.

Витрати домогосподарств та їх структура. Використання доходів населення: споживання і заощадження. Закони Енгеля. Види та структура заощаджень домогосподарств. Ощадні стратегії домогосподарств.

Система функцій сімейного домогосподарства у ринковій економіці. Сім'я як виробник людського капіталу. Діти як специфічні економічні блага: витрати і вигоди. Витрати виховання дітей. Фактори, що впливають на попит на дітей.

Роль домогосподарства (сім'ї) у розвитку ринкових відносин. Доходно-майновий потенціал (багатство) домогосподарства. Спосіб життя домогосподарства (сім'ї), самозабезпечення і відповідальність. Страхування в умовах ринкової економіки.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви тем	Кількість годин								
	Денна форма навчання				Заочна форма навчання				
	лк	се м	л б	с.р .	Теми узагальнених лекцій	лк	се м	л б	с.р.
<i>Змістовий модуль № 1</i>									
Тема 1. Вступ до економіки соціальної і соціально-педагогічної роботи	4	2	–	9	Тема 1. Вступ до економіки соціальної і соціально-педагогічної роботи	2	–	–	13
Тема 2. Соціальна сфера та соціальна і соціально-педагогічна робота	2	2	–	9	Тема 2. Соціальна сфера та соціальна і соціально-педагогічна робота	–	–	–	14
Тема 3. Добробут населення. Рівень і якість життя та їх показники	4	2	–	9	Тема 3. Добробут населення. Рівень і якість життя та їх показники		2	–	13
Тема 4. Фінансування соціальної сфери та соціальної і соціально-педагогічної роботи	2	4	–	9	Тема 4. Фінансування соціальної сфери та соціальної і соціально-педагогічної роботи	–	–	–	14
Тема 5. Економічні механізми реалізації соціального захисту та організації соціальної і соціально-педагогічної роботи	4	4	–	9	Тема 5. Економічні механізми реалізації соціального захисту та організації соціальної і соціально-педагогічної роботи		2	–	14
Тема 6. Домогосподарство (сім'я) в системі соціального захисту населення	4	2	–	9	Тема 6. Домогосподарство (сім'я) в системі соціального захисту населення	2	–	–	14
<i>Разом за модуль</i>	<i>20</i>	<i>16</i>		<i>54</i>	<i>Разом за модуль</i>	<i>4</i>	<i>4</i>	<i>–</i>	<i>82</i>
Усього годин	20	16		54	Усього годин	4	4	--	82

ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИХ ЗАВДАНЬ

1. Мотиви та стимули економічної діяльності людини.
2. Програма розвитку ООН: індекс людського розвитку у країнах світу.
3. Досвід державного регулювання соціально-економічних процесів у розвинених країнах світу.
4. Прожитковий мінімум у різних країнах світу: порівняльний аналіз.
5. Мінімальна заробітна плата: її позитивні і негативні ефекти.
6. «Гроші з гвинтокрила» (безумовні гроші): теорія і практика застосування, їх наслідки.
7. Проблема відповідності державних соціальних гарантій потребам населення.
8. Кінцеві бенефіціари благодійних проєктів.
9. Корпоративна благодійність у світовій і вітчизняній практиці: порівняльний аналіз.
10. Розробка й обґрунтування соціального проєкту в межах партиципаторного бюджету міста, територіальної громади, області (на вибір).
11. Розробка й обґрунтування соціального проєкту для отримання гранту.
12. Теорія суспільного договору (соціального контракту) і сучасність.
13. Генезис соціального контракту як форми соціальної допомоги.
14. Проблема соціального захисту населення й адресної соціальної допомоги.
15. Підприємницька діяльність у соціальній сфері.
16. Планування сімейного бюджету і розрахунок споживчого кошика.
17. Соціально-економічний стан домогосподарств на сучасному етапі.
18. Особливості господарської діяльності домогосподарств в різних економічних системах.

Форми поточного та підсумкового контролю

Поточний контроль: усний контроль, письмовий контроль, тестовий контроль, контроль практичної діяльності (виконання практичних завдань).

Підсумковий контроль проводиться на останньому семінарському занятті у формі усного опитування або тестування.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти

Поточний, модульний контроль та самостійна робота									Сума	
Змістовий модуль 1							С/Р	ІНДЗ	100	
T1	T2	T3	T4	T5	T6	МКР	20	20		
5	5	5	5	5	5	5				20

Шкала оцінювання успішності студентів

Сума балів за всі види навчальної діяльності за 100-бальною шкалою	Форма семестрового контролю <i>залік</i>
	Значення оцінки
90 – 100	зараховано
75-89	
60-74	
35-59	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

ОПОРНІ МАТЕРІАЛИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Вступ до економіки соціальної роботи

1. Поняття економіки. Потреби, ресурси, виробництво

Економіка – це наука, яка досліджує проблему такого використання обмежених ресурсів, при якому досягається максимальне задоволення безмежних потреб суспільства. Економіка вивчає шляхи кращого використання того, що ми маємо. Оскільки наші потреби практично безмежні, а наші ресурси обмежені, ми не в змозі задовольнити всі матеріальні потреби суспільства. Тому економіка є наукою про ефективне використання обмежених ресурсів.

Основні складові економіки: виробництво, розподіл, обмін, споживання.

Потреби є однією з фундаментальних категорій економічної науки. Потреба – це нужда у чому-небудь, об'єктивно необхідному для підтримки життєдіяльності і розвитку людини, колективу, нації, суспільства у цілому; це внутрішній збудник активності. Потреби відбивають внутрішні спонукальні мотиви діяльності людей і утворюють складну систему, яку можна структурувати за різними критеріями. У найзагальнішому вигляді виділяють: біологічні, соціальні, духовні потреби.

За критерієм нагальності потреб та ієрархічності взаємозв'язків між ними вирізняють моделі Ф. Герцберга, А. Маслоу, К. Алдерфера.

Засоби задоволення людських потреб називаються благами, які бувають неуречевлені (сонячне світло, здоров'я, спілкування, знання тощо) й уречевлені (дари природи, продукти праці, їжа, одяг, житло тощо); неекономічні (необмежені, їх обсяги перевищують наявні людські потреби) та економічні (обмежені, обсяги яких менші за наявні потреби).

Економічні потреби – це потреби в економічних благах. Задоволення економічних потреб виступає внутрішнім спонукальним мотивом виробництва, розподілу, обміну та споживання у рамках певної системи соціально-економічних відносин. Носіями економічних благ виступають найрізноманітніші товари та послуги.

Найважливішою ознакою потреб є їх динамічний, мінливий характер. Безперервний економічний і духовний прогрес суспільства неминуче зумовлює як кількісне, так і якісне зростання потреб.

Всезагальний економічний закон зростання потреб відбиває внутрішньо необхідні, суттєві й сталі зв'язки між виробництвом та споживанням, потребами та наявними можливостями їх задоволення. Відповідно до цього закону безперервний розвиток потреб є рушійною силою економічного та духовного прогресу людства, що, у свою чергу, стимулює появу дедалі нових і нових потреб.

Усвідомлення потреб і намагання їх задовольнити зумовлюють мотивацію поведінки людини, спонукаючи її до певної цільової дії. У реальній дійсності потреби набувають конкретної форми інтересів. Економічні інтереси – це усвідомлене прагнення економічних суб'єктів

задовольнити певні потреби, що є об'єктивним спонукальним мотивом їхньої господарської діяльності.

Суб'єктами економічних інтересів виступають окремі індивіди, сім'ї, домогосподарства, колективи, групи людей, держава, суспільство у цілому. Об'єктами – економічні блага (товари, послуги, інформація тощо). Економічні інтереси суспільства утворюють складну та динамічну систему і можуть бути класифіковані за різними критеріями: 1) за суб'єктами – особисті, колективні, групові, суспільні; 2) за нагальністю, важливістю – головні, першочергові, другорядні; 3) за часовою ознакою – поточні, перспективні; 4) за об'єктами – майнові, фінансові, інтелектуальні тощо; 5) за ступенем усвідомлення – дійсні, уявні.

Виробництво представляє собою головне джерело отримання благ, необхідних для життя людини, для задоволення її потреб. Виробництво складає стрижневу частину економіки. Залежно від призначення продукції, що виробляється, виділяють: виробництво засобів виробництва, тобто тих засобів, які потім використовують у самому ж виробництві, і виробництво предметів споживання, споживчих товарів і послуг, які використовуються кінцевими споживачами.

Більш важливою є галузева структура виробництва, що характеризується часткою окремих галузей у загальному обсязі виробництва. При цьому матеріальне виробництво є сукупністю галузей і сфер, які виробляють матеріально-речові блага і надають матеріальні послуги, а нематеріальне виробництво – це сукупність галузей і сфер, що виробляють нематеріальні блага та нематеріальні послуги, які задовольняють духовні й соціальні потреби людей.

Виробничі можливості економічної системи обмежені рідкісністю ресурсів, які використовуються. Оскільки ресурси обмежені, то суспільство повинно робити вибір. Вибираючи, суспільство змушене від чогось відмовлятися, чимось поступатися, тобто принести деяку жертву, щоб отримати бажаний результат. Те, від чого ми відмовляємося, називається вміненями (прихованими) витратами досягнення вибраного суспільством результату.

2. Показники функціонування національної економіки. Соціальна ефективність виробництва

Національна економіка - це сукупність усіх галузей, господарських комплексів і регіонів країни, об'єднаних в єдине ціле різноманітними економічними зв'язками; історично сформована в певних територіальних межах система суспільного відтворення. Складовими частинами національного господарства виступають: галузі, народногосподарські комплекси, сектори, сфери, а суб'єктами національного господарського комплексу є домашні господарства, підприємства, держава, фірми, корпорації та нерезиденти (у відкритій економіці).

Із великої кількості макроекономічних показників виділяють найголовніші, які найповніше характеризують розвиток економіки і

зростання добробуту населення зокрема: ВВП (валовий внутрішній продукт), ВВП (валовий національний продукт), ЧНП (чистий національний продукт), НД (національний дохід), ОД (особистий дохід).

ВВП – це вся кількість товарів та послуг, які вироблені в країні протягом певного періоду часу. Він відображає вартість кінцевого продукту, виробленого тільки всередині країни, з використанням як власних так і іноземних факторів виробництва.

ВНП – це сукупна ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених за участю лише національних факторів виробництва як у межах своєї країни так і за кордоном.

Методи розрахунку ВВП:

- за виробленою продукцією (виробничий метод);
- за витратами (метод кінцевого використання);
- за доходами (розподільчий метод).

При розрахунку ВВП виробничим методом підсумовується додана вартість, створена усіма галузями економіки.

При розрахунку ВВП методом кінцевого використання підсумовуються витрати всіх економічних агентів, які використовують ВВП: домогосподарств, фірм, держави та іноземців, які експортують товари з даної країни.

При розрахунку ВВП розподільчим методом підсумовуються всі види факторних доходів, а також два компоненти (амортизаційні витрати й непрямі податки на бізнес), які не є доходами.

Валовий національний наявний дохід дорівнює валовому національному доходу плюс поточні трансферти, одержані резидентами з-за кордону, мінус поточні трансферти, передачі за кордон.

Чистий внутрішній продукт (ЧВП) можна отримати із ВВП, коли його зменшити на величину амортизаційних відрахувань.

Національний дохід (НД) – сукупний дохід в економіці, який отримують власники факторів виробництва (праці, капіталу, землі) – можна отримати, коли показник ЧВП зменшити на величину непрямих податків на бізнес.

Для нівелювання цінового фактора в макроекономічних розрахунках обчислюють два види ВВП – номінальний та реальний. Номінальний ВВП – це обсяг виробництва, який вимірюється в поточних цінах, тобто в цінах, що існують на момент виробництва. Реальний ВВП – це обсяг виробництва, який вимірюється в сталих цінах.

Під економічною ефективністю розуміють досягнення виробництвом найвищих результатів за найменших сукупних витрат на одиницю продукції. Економічна ефективність – це результативність економічної діяльності, економічних програм і заходів, що характеризується відношенням отриманого економічного ефекту, результату до витрат факторів, ресурсів, які зумовили отримання цього результату; досягнення найбільшого обсягу виробництва із застосуванням ресурсів певної вартості.

Соціально-економічна ефективність – це показник, що дає уявлення про економічну ефективність інвестиційних вкладень у соціальну сферу з

урахуванням досягнутого соціального ефекту. На державному рівні соціальна ефективність представлена соціальною політикою, що проводиться державою, яка, в свою чергу, багато в чому визначає як соціальну сферу, так і економічну.

Соціальна ефективність виробництва має свої показники, а саме: розмір ВВП на душу населення, рівень життя населення, якість життя населення або індекс людського розвитку (ІЛР).

3. «Провали ринку». Економічні функції держави в ринковій економіці

Провали ринку (фіаско ринку, неспроможність ринку, вада ринку) – це така ринкова ситуація, при якій рівновагу на ринку не є ефективним по Парето, тобто механізм ринкового регулювання, «невидима рука ринку», не спрацьовує (наприклад, забруднення довкілля, відновлення ґрунту після видобутку корисних копалин). «Провали» (фіаско) зазвичай передбачають необхідність адміністративного регулювання економіки і економічних відносин з метою згладжування або усунення негативних наслідків від дії ринкового механізму.

Провалами ринку вважаються:

- недосконала конкуренція (у тому числі монополія, монопсонія і олігополія);
- недолік і асиметрія інформації;
- зовнішні ефекти.

При монополії, монопсонії та олігополії рівновага встановлюється при рівності граничного доходу та граничних витрат, причому ціна перевищує величину граничного доходу і граничних витрат, тобто за інших рівних умов ціна вище, ніж за досконалої конкуренції, а обсяг випуску менше, ніж за досконалої конкуренції, виникають чисті суспільні втрати.

При асиметрії інформації споживач не може впливати на виробника, відсутній контроль за якістю послуг, що надаються, відсутня точна оцінка якості послуг, а продавець явно краще знає якісні характеристики своєї продукції. Недолік інформації породжує неефективність, блокуючи взаємодію між учасниками угоди, виникають чисті громадські втрати.

При наявності зовнішніх ефектів частина вигод або витрат, отриманих від будь-якої діяльності або фактором виробництва, дістається стороннім особам, що впливає на функції корисності індивідів і виробничих функції підприємств, виникають чисті суспільні втрати.

Основні соціально-економічні функції або напрями впливу держави на економіку:

1. Формування правової основи економічної діяльності.
2. Захист і розвиток конкуренції.
3. Організація виробництва товарів і послуг суспільного користування.
4. Перерозподіл доходів.
5. Врахування побічних (зовнішніх) ефектів.
6. Здійснення макроекономічної стабільності.

4. Економічна політика держави та її види

Економічна політика держави - сукупність заходів, дії уряду щодо вибору та здійснення економічних рішень на макроекономічному рівні. Реалізація економічної політики передбачає досягнення суспільно значущих цілей. Цілі економічної політики визначаються станом економіки країни. На тому чи іншому етапі економічного розвитку країни цілями економічної політики можуть бути:

- забезпечення стабільного зростання національної економіки;
- підтримка ефективного розміру зайнятості;
- стабілізація рівня цін, боротьба з інфляцією;
- забезпечення збалансованого зовнішньоторговельного балансу.

Основними видами економічної політики є:

- Монетарна (грошово-кредитна) політика;
- Фіскальна (податково-бюджетна) політика;
- Інвестиційна політика;
- Соціальна політика (політика в галузі праці та зайнятості, ринку робочої сили, регулювання доходів);
- Зовнішньоекономічна політика;
- Інші різновиди напрямів економічної політики.

Реалізація економічної політики передбачає використання сукупності заходів, інструментів, які утворюють механізм державного впливу на економіку.

Сукупність заходів впливу для реалізації економічної політики поділяють на дві групи:

Заходи прямого впливу передбачають, що суб'єкти економіки приймають рішення не самостійно, а за вказівками держави. Приклади: податкове законодавство, правила в області амортизаційних відрахувань, бюджетні процедури по державних інвестицій. Суть заходів непрямого впливу полягає в тому, що держава створює умови для того, щоб суб'єкти економіки самостійно вибирали економічні рішення, які відповідають цілям економічної політики.

Існує ще одна класифікація методів реалізації економічної політики на основі організаційно-інституційних критеріїв. При цьому підході виділяють: адміністративні, економічні та інституційні методи.

Використана і рекомендована література:

1. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Шарль Бланкарт / Пер. з нім. С. І. Терещенко та О. О. Терещенка ; Передмова та наук. редагування В. М. Федосова. К. : Либідь, 2000. 654 с.
2. Бодров В. Г. Соціальне ринкове господарство [Текст] : Навч. посіб. для вузів / В. Г. Бодров, А. І. Кредисов, П. М. Леоненко / Ред. Кредисова А. І. К. : Либідь, 1995. 128 с.

3. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України [Текст] : Навчальний посібник / Микола Дмитрович Бойко. 3-е вид., перероб. і доп. К. : Атіка, 2006. 380 с.
4. Вступ до економічної теорії: Підручник. Вид. третє, доповнене / [З. Ватаманюк, С. Панчишин, С. Кудин та ін.]; за ред. З. Ватаманюка. Львів : "Новий Світ – 2000", 2006. 504 с.
5. Гальчинський А. С. Основи економічних знань. Навч. посіб. / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – 2-ге вид. К. : Знання-Прес, 2003. 412 с.
6. Економічна теорія: Політична економія: Підручник. 2-ге вид. / За ред. В. Д. Базилевича. К. : Знання-Прес, 2007. 475 с.
7. Задоя А. А. Основы экономической теории. Учеб. пособие / А. А. Задоя, Ю. Е. Петруня. К. : Знання, 2008. 345 с.
8. Курс економіки / Под ред. Райзберга Б. А. М. : Инфра-М, 1997. 720 с.
9. Лондар С. Л. Фінанси. URL : http://libfree.com/192110550-finansifinansi_londar_sl.html
10. Мэнкью Н. Г. Принципы экономик. СПб : Питер Ком, 1999. 784 с.
11. Сакс Дж. Д. Конец бедности. Экономические возможности нашего времени [Текст] / пер. с англ. Н. Эдельмана. М. : Изд. Института Гайдара, 2011. 424 с.
12. Соціальні результати державних програм: теоретико-методологічні та прикладні аспекти оцінювання : [монографія] / за ред. Е. М. Лібанової; Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Умань : Видавець «Сочінський», 2012. 312 с. URL : http://www.idss.org.ua/monografii/Soc_doslid_2012.pdf
13. Стігліц, Джозеф Е. Економіка державного сектора / Пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський. К. : Основи, 1998. 854 с.
14. Управління державними доходами і видатками: навч. посіб. [Б. С. Малиняк, В. С. Толуб'як, В. П. Горин, В. В. Письменний]; за ред. Б. С. Малиняка. Тернопіль : Астон, 2015. 154 с. URL : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/26747/1/Навчальний%20посібник%20-%20Управління%20державними%20доходами%20і%20видатками%20-%202015.pdf>
15. Яковенко Л. І. Економічна теорія : Навчальний посібник для студентів. Полтава : Скайтек, 2007. 201 с.
16. Державна служба статистики. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>
17. Національний банк України. URL : <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index>
18. Міністерство соціальної політики України. URL : <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>
19. Міністерство молоді та спорту України. URL : <http://dsmsu.gov.ua/index/ua>
20. Міністерство охорони здоров'я України. URL : <http://www.moz.gov.ua/ua/portal/>

21. Міністерство освіти і науки України. URL : <http://mon.gov.ua>
22. Світовий банк – Україна. URL : <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>
23. Департамент соціального захисту населення Полтавської обласної державної адміністрації. URL : <http://plsz.gov.ua>

Тема 2. Соціальна сфера і соціальна робота

1. Соціальна сфера і соціальна робота: сутність та співвідношення понять

Область економіки, яка безпосередньо пов'язана із соціальними явищами називають соціальною сферою. Економічна і соціальна сфери тісно пов'язані та взаємообумовлені; їх роз'єднання негативно позначається як на рівні життя індивідів, так і на розвитку національної економіки у цілому, адже добробут населення і продуктивна праця його соціально активної частини виступає необхідною умовою і головним фактором розвитку економіки.

Соціальна сфера це сукупність галузей, підприємств, організацій (освіта, культура, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, фізкультура, громадське харчування, комунальне обслуговування, пасажирський транспорт, зв'язок), які безпосередньо пов'язані і визначають спосіб та рівень життя людей, їх добробут, споживання.

До соціальної сфери належать практично всі галузі й сфери економіки, які у той чи інший спосіб задовольняють потреби населення. Продуктом діяльності соціальної сфери виступають різного характеру послуги, що пов'язані з підвищенням освітнього і культурного рівнів населення, наданням йому медичної допомоги і проведенням оздоровчих робіт, скороченням витрат часу у веденні домашнього господарства тощо. Є види діяльності, які покликані безпосередньо забезпечувати функціонування соціальної сфери: пасажирський транспорт, зв'язок, роздрібна торгівля, громадське харчування, житлове і комунальне господарство, побутове обслуговування населення.

Галузі соціальної сфери залежно від характеру задоволення потреб можна умовно розділити на дві групи (рис. 1).

ГАЛУЗІ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ	
<ul style="list-style-type: none"> ● Наука, освіта; ● Культура, мистецтво; ● Охорона здоров'я; ● Фізична культура і спорт; ● Соціальних захист 	<ul style="list-style-type: none"> ● Житлово-комунальне обслуговування; ● Громадське харчування; ● Зв'язок; ● Транспорт; ● Телекомунікації
Соціально-культурна група	Матеріально-побутова група

Рис. 1. Групування соціальної сфери

Першу групу складають галузі, діяльність яких спрямована на задоволення соціально-культурних, духовних, інтелектуальних потреб індивіда. Друга – включає галузі, які завершують процес створення матеріальних благ і їх доведення до споживача; вони сприяють скороченню витрат праці на ведення домашнього господарства, обслуговування членів сім'ї тощо.

Соціальна політика є однією з важливих сторін діяльності держави по управлінню розвитком соціальної сфери суспільства. Вона визначається його цілями й інтересами та спрямована на створення сприятливих умов для найбільш повного розвитку всіх сутнісних сил людини і максимальної реалізації творчого потенціалу кожного індивіда. До соціальної політики належить політика регулювання доходів населення й оплати праці та політика зайнятості, які реалізуються у конкретних планах і програмах та передбачають дотримання принципів справедливості, покращення умов праці і життя населення, зближення соціальних груп суспільства, встановлення рівноправних відносин, підвищення рівня життя у цілому.

Соціальна політика орієнтована на соціальний захист населення, забезпечення задоволення первинних життєвих потреб, підтримку необхідних умов життя. Сучасним інструментом реалізації державної соціальної політики виступає соціальна робота – система практичної професійної діяльності у плані підтримки і надання допомоги тим категоріям населення, які опинилися у скрутній життєвій ситуації.

Соціальна робота — це засіб реалізації соціальної політики, соціальний локатор, який визначає наслідки соціальної політики, діяльність із надання різного роду захисту, допомоги та підтримки людині, сім'ї чи спільноті у складних життєвих ситуаціях; це система практичної професійної діяльності у плані підтримки і надання допомоги тим категоріям населення, які опинилися у скрутній життєвій ситуації.

2. Економічні процеси в соціальній сфері

Економіка в сфері соціальної роботи досліджує, вивчає багатогранні процеси і тенденції, пов'язані з природою виникнення і задоволення потреб. Соціальна робота орієнтована на захист прав людини, а права людини - це санкціоновані суспільством (законом або мораллю) потреби.

Сфера нематеріальних послуг, до якої належить соціальна робота, включає в себе житлово-комунальне та побутове обслуговування, охорону здоров'я, освіту, культуру, пасажирський автотранспорт, зв'язок (для населення), соціальне забезпечення і страхування, соціальне обслуговування населення та ін. Діяльність працівників, які надають ці послуги, носить нематеріальний характер.

Соціальна робота здійснюється в певному соціальному просторі, пронизаному економічними зв'язками його суб'єктів і об'єктів. У соціальному просторі здійснюються економічні зв'язки і контакти, виражаються різноманітні економічні форми і способи співіснування і взаємодії

агрегованих соціальних суб'єктів (особистість, сім'я, трудовий колектив, спільність, група та ін.), тим самим утворюючи своєрідний економічний простір.

3. Поняття економічного простору соціальної сфери і соціальної роботи

В економічному просторі соціальної роботи здійснюється економічна взаємодія інститутів соціального захисту, її суб'єктів і об'єктів, що забезпечує умови для нормальної життєдіяльності членів суспільства, оптимального задоволення їх потреб і реалізації творчого потенціалу особистості. Це упорядкована соціальна система, що постійно розвивається.

До економічного простору належать органи загальнодержавної, регіональної і муніципальної влади, організації та установи системи соціального захисту населення: пенсійного забезпечення, соціального обслуговування, соціального страхування, служби зайнятості, а також охорони здоров'я, освіти, культури, піклування, профспілкові, благодійні, релігійні та інші організації, в тісному контакті з якими працюють органи і установи цієї системи.

Поняття «економічний простір» пов'язане з поняттям соціальної сфери в її взаємодії з економічної, політичної та духовної сферами життя суспільства. Найважливішим завданням економіки в соціальній сфері є вивчення економічних потреб суб'єкта (особистості, сім'ї, колективу та ін.), виявлення економічного потенціалу щодо їх задоволення відповідно до науково обґрунтованих норм і економічними можливостями суспільства на певному етапі.

У структурі реалізації економічних механізмів цього простору виділяються два основних елементи: державний (регіональний і місцевий) і недержавний. Економічний простір соціальної роботи включає в себе економіку всієї системи соціального захисту, освіти, охорони здоров'я, сфери трудових відносин, культури, побуту та ін. Економіка кожної із цих сфер має свої специфічні особливості і виконує свої специфічні функції.

4. Економіка соціальної роботи: предмет, принципи, завдання, функції економіки соціальної роботи

Головна мета соціальної роботи – піклування про добробут і використання можливостей особистості, сім'ї, суспільства для їх нормального функціонування. Матеріальна мотивація та підтримка життєдіяльності як окремої особистості, так і соціальних груп, які мають у цьому потребу, відіграють провідну роль у системі соціальної роботи. Економіка була і залишається визначальною матеріальною основою для вирішення всіх соціальних завдань.

Економічні основи соціальної роботи – навчальна дисципліна, що вивчає сукупність виробничих відносин суб'єктів і об'єктів соціальної роботи на певному етапі розвитку продуктивних сил, а також економічних умов і елементів виробництва соціальних послуг для населення, особливо його соціально неблагополучних категорій.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є теоретико-методологічні основи економіки соціально-педагогічної роботи як ресурсної бази для мотивації і підтримки життєдіяльності окремої особи та соціальних груп.

Принципи економічних основ соціальної роботи – це науково обгрунтовані, перевірені на практиці положення про форми і методи економічної діяльності установ системи соціального захисту населення. Принципи гуманізму, суспільної доцільності, соціальної справедливості, економічної ефективності, пріоритету державних начал у соціальному захисті населення, економічної самостійності органів влади.

Функції економіки соціальної роботи – пізнавальна, методологічна, практична.

Мета – аналіз економічних проблем і їх вплив на соціальний добробут суспільства в цілому.

Економічна функція соціальної роботи – це діяльність по створенню ресурсної бази, комплексу умов, що забезпечують засоби існування і розвитку особистості - вирішення проблем гідного існування людини. Елементами економічної функції соціальної роботи є формування та раціональний розподіл економічних ресурсів, контроль за ефективним їх використанням.

Використана і рекомендована література:

1. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії : Вступ до фінансової науки / Шарль Бланкарт / Пер. з нім. С. І. Терещенко та О. О. Терещенка ; Передмова та наук. редагування В. М. Федосова. К. : Либідь, 2000. 654 с.
2. Бодров В. Г. Соціальне ринкове господарство [Текст] : Навч. посіб. для вузів / В. Г. Бодров, А. І. Кредисов, П. М. Леоненко / Ред. Кредисова А. І. К : Либідь, 1995. 128 с.
3. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України [Текст] : Навчальний посібник / Микола Дмитрович Бойко. 3-е вид., перероб. і доп. К. : Атіка, 2006. 380 с.
4. Горемікіна Ю. В. Інноваційні практики соціальної роботи з вразливими групами населення в Україні. *Демографія та соціальна економіка*, 2020, 3(41). С. 91–113.
5. Департамент соціального захисту населення Полтавської обласної державної адміністрації. URL : <http://plsz.gov.ua>
6. Державна служба статистики. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Економічна теорія: Політична економія: Підручник. 2-ге вид. / За ред. В. Д. Базилевича. К. : Знання-Прес, 2007. 475 с.
8. Задоя А. А. Основы экономической теории. Учеб. пособие / А. А. Задоя, Ю. Е. Петруня. К. : Знання, 2008. 345 с.
9. Курс економіки / Под ред. Райзберга Б. А. М. : Инфра-М, 1997. 720 с.
10. Міністерство молоді та спорту України. URL : <http://dsmsu.gov.ua/index/ua>

11. Міністерство освіти і науки України. URL : <http://mon.gov.ua>
12. Міністерство охорони здоров'я України. URL : <http://www.moz.gov.ua/ua/portal/>
13. Міністерство соціальної політики України. URL : <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>
14. Мэнкью Н. Г. Принципы экономик. СПб : Питер Ком, 1999. 784 с.
15. Національний банк України. URL : <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index>
16. Сакс Дж. Д. Конец бедности. Экономические возможности нашего времени [Текст] / пер. с англ. Н. Эдельмана. М. : Изд. Института Гайдара, 2011. 424 с.
17. Світовий банк – Україна. URL : <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>
18. Соціальні результати державних програм: теоретико-методологічні та прикладні аспекти оцінювання : [монографія] / за ред. Е. М. Лібанової; Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Умань : Видавець «Сочінський», 2012. 312 с. URL : http://www.idss.org.ua/monografii/Soc_doslid_2012.pdf
19. Стігліц, Джозеф Е. Економіка державного сектора / Пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський. К. : Основи, 1998. 854 с.

Тема 3. Добробут населення. Рівень і якість життя та їх показники

1. Добробут населення. Рівень і якість життя населення, їх показники

Добробут населення визначається у широкому розумінні – як матеріальні умови діяльності та оцінка населенням вдоволеності від життя. Суб'єктивне економічне благополуччя розглядається як загальне самовідчуття людини, безпосередньо пов'язане з грошима та матеріальними ресурсами та з якістю життя. Компонентами останньої є: задоволення доходами і рівнем життя, справедливість, розподіл доходу і очікування його зміни, оцінка матеріальних аспектів життя, фінансова безпека і незалежність, задоволення від роботи і доходів, витрати, система економічної і політичної організації суспільства, соціальне порівняння з типовими представниками країни.

Якість життя є найбільш важливою соціальною категорією, яка характеризує структуру потреб людини і можливості їх задоволення. Якість життя населення – це ступінь задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб людини.

Основними показниками якості життя населення є: доходи населення (середньодушові номінальні і реальні доходи, показники диференціації доходів, номінальна і реальна нарахована середня заробітна плата, середній і реальний розмір призначеної пенсії, величина прожиткового мінімуму і частка населення з доходами нижче прожиткового рівня, мінімальні розміри

заробітної плати і пенсії та ін.); якість харчування (калорійність, склад продуктів); якість і модність одягу; комфорт житла (загальна площа займаного житла на одного жителя); якість охорони здоров'я (число лікарняних ліжок на 1000 жителів); якість соціальних послуг (відпочинок та сфера послуг); якість освіти (кількість вузів і середніх спеціальних навчальних закладів, питома частка студентів в чисельності населення); якість культури (видання книг, брошур, журналів); якість сфери обслуговування; якість навколишнього середовища, структура дозвілля; демографічні тенденції (показники очікуваної тривалості життя, народжуваності, смертності, шлюбності, розлучуваності); безпека (число зареєстрованих злочинів).

Система показників якості життя населення:

Доходи населення: витрати на кінцеве споживання; середньодушовий грошовий дохід; доходи від трудової і економічної діяльності домашніх господарств; частка вкладів у витратах населення; купівля валюти; придбання цінних паперів; нерухомість; земля в особистому користуванні; наявність легкових автомобілів на 100 сімей; розташовувані ресурси домашніх господарств; мінімальний розмір оплати праці; мінімальний розмір пенсії; мінімальний споживчий бюджет; доцільний коефіцієнт диференціації; коефіцієнт фондів; коефіцієнт концентрації доходів (коефіцієнт Джині); співвідношення часток витрат на харчування для різних квентільних груп населення.

Вартість життя: індекси цін на споживчі товари; вартість усіх видів послуг, включаючи побутові, житлово-комунального господарства та послуги галузей соціальної сфери; прожитковий мінімум.

Споживання населення: витрати і заощадження; споживання основних продуктів харчування; енергетична і харчова цінність продуктів.

Основні інтегральні показники життя населення: співвідношення доходів і витрат; співвідношення середньодушового доходу і прожиткового мінімуму; величина умовно-вільної частини наявного доходу; рівень бідності; межа бідності; чисельність населення з доходами нижче прожиткового мінімуму.

Забезпечення і охоплення населення об'єктами інфраструктури і технічними засобами галузевої соціальної сфери: чисельність підприємств побутових послуг; чисельність навчальних закладів; чисельність учнів; чисельність медичного персоналу; чисельність установ культури і організації відпочинку.

Демографічні параметри: чисельність постійного населення; статеві-віковий склад населення; загальний коефіцієнт народжуваності; очікувана тривалість життя при народженні; загальний коефіцієнт смертності; коефіцієнт шлюбності; число домашніх господарств.

Рівень життя населення – це рівень забезпеченості населення необхідними матеріальними благами і послугами. Рівень життя – це рівень добробуту населення, споживання благ і послуг, сукупність умов і

показників, що характеризують міру задоволення основних життєвих потреб людей.

Система статистичних показників рівня життя населення

Основною комплексною характеристикою рівня життя населення є індекс людського розвитку (ІЛР), який обчислюється як інтегральний трьох складових: ВВП на душу населення, очікувана тривалість життя при народженні, досягнутий рівень освіти.

Для зіставлення рівня життя в різних країнах в світовій практиці використовують також наступні показники: обсяг валового внутрішнього продукту на душу населення, індекс споживчих цін, структура споживання, коефіцієнт смертності, коефіцієнт народжуваності, очікувана тривалість життя при народженні, рівень дитячої смертності.

Для характеристики рівня життя використовують кількісні та якісні індикатори. Кількісні – визначають обсяг споживання конкретних товарів і послуг, а якісні – якісну сторону добробуту населення.

Рівень життя характеризується цілим блоком показників: споживчий кошик, середня заробітна плата, різниця в доходах, тривалість життя, рівень освіти, структура споживання продуктів харчування, розвиток сфери послуг, забезпеченість житлом, стан навколишнього середовища, ступінь реалізації прав людини.

Рівень життя населення пов'язаний з поняттям "бідність за доходами". Абсолютно бідним вважається людина, доходи якого знаходяться нижче деякого встановленого мінімуму.

2. Доходи населення, їх диференціація

Доходи населення – грошові кошти і матеріальні блага, які отримує населення для підтримання фізичного, морального, економічного та інтелектуального стану.

Доходи населення — це інструмент для визначення рівня добробуту суспільства. Ринкова економіка, орієнтуючи населення на підвищення свого добробуту, передусім за рахунок трудової активності, ініціативи і підприємництва, поряд з підтриманням соціально-незахищених груп населення потребує державних гарантій забезпечення споживання для всіх громадян.

Номінальні доходи — це величина нарахованих виплат і натуральних видач.

Реальні доходи — це номінальні доходи, скориговані відповідно до зміни цін на товари і тарифів на послуги. Індекс споживчих цін впливає на купівельну спроможність номінальних доходів населення. Номінальні і реальні доходи, а також розміри і динаміка основних доходів окремих груп населення, таких як заробітна плата, пенсії або стипендії, дають перше уявлення щодо рівня життя.

У ринковій економіці внаслідок впливу певних об'єктивних факторів має місце нерівність у розподілі доходів.

Надмірна нерівність погіршує можливості розвитку суспільства, обмежує здобуття освіти, кваліфікаційної підготовки для тих членів суспільства, в яких немає для цього достатніх коштів.

Основними чинниками нерівності у доходах є: відмінності в здібностях; освіта і навчання; професійні смаки і ризик; володіння власністю; панування на ринку; щаслива випадковість, зв'язки, нещастя і дискримінація.

3. Проблема бідності та її сутність

Бідність – соціальний стан, що характеризується відсутністю необхідних матеріальних засобів для того, щоб вести «нормальне» (відповідно до норм прийнятих суспільством) життя, наприклад, неможливість прогодувати свою родину, дати освіту дітям чи забезпечити сім'ю якісним медичним обслуговуванням.

Рівень життя населення пов'язаний з поняттям «бідність за доходами». Абсолютно бідним вважається людина, доходи якого знаходяться нижче деякого встановленого мінімуму.

Всесвітній банк (ВБ) встановив, що для країн, що розвиваються бідним вважається людина, річний дохід якої менше 375 дол. (з урахуванням ПКС в дол. США в цінах 1985 гр.) або одержує близько одного долара в день. Для країн Латинської Америки СБ провів межу бідності на рівні 2 дол. в день. У країнах Східної Європи і колишнього СРСР межа бідності відповідає 4 дол. у день. Для промислово-розвинених країн використовується межа бідності, прийнята в США – 14,4 дол. у день.

У розвинених країнах національна межа бідності є відносною, а не абсолютною. Згідно з концепцією відносної бідності, людина вважається бідною в тому випадку, якщо кошти за наявними документами не дозволяють їй вести спосіб життя, прийнятий в суспільстві, в якому вона живе. У США межа відносної бідності визначається на рівні 40% медіанного (середнього) доходу; в Європі в рамках Люксембурзького міжнародного дослідження доходів - 50%; в Скандинавських країнах - 60%.

Інструментом для визначення поширеності бідності та ступеня зубожіння населення є межа бідності. Люди вважаються бідними, якщо їхні доходи або споживання нижчі за певний рівень, що його визначають як межу бідності. Є два основних способи визначення межі бідності — нормативний та відносний (статистичний).

Нормативний спосіб передбачає орієнтацію на певний соціальний норматив. Для визначення межі бідності ним є прожитковий мінімум (іноді його називають мінімальним споживчим бюджетом або мінімальним споживчим кошиком). До його складу входять вартість споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і платних послуг, достатніх для підтримання особою, сім'єю всіх соціальних зв'язків, притаманних цьому соціальному прошарку.

Прожитковий мінімум — це динамічна соціально-економічна категорія, що змінюється разом із суспільним розвитком і не лише під впливом зростання цін та інфляції. Його рівень залежить від комплексу споживчих

благ (споживчого кошика), що визначається суспільством за певних соціально-економічних умов як мінімум матеріальної забезпеченості й розраховується в цінах реальних купівель. Природно, що споживчий кошик буде неоднаковий для людей, які різняться віком, станом здоров'я, сімейним станом, місцем проживання тощо.

Спосіб визначення межі бідності за відносним критерієм набагато простіший. Згідно з ним вважається, що бідними є особи, чий дохід не перевищує певного відсотка від середньодушового доходу у країні. Межа бідності у світовій практиці визначається на рівні 35-50% медіанного доходу.

Крім зазначених критеріїв визначення межі бідності є кілька інших критеріїв включення населення до бідних, які так само застосовуються в дослідженні бідності та розробці конкретних заходів щодо допомоги бідним і запобігання цьому явищу. Зокрема, це структурно-витратний, ресурсний, системний та суб'єктивний критерії.

Найуживанішими статистичними характеристиками бідності є її рівень і глибина.

Використана і рекомендована література:

1. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Шарль Бланкарт / Пер. з нім. С. І. Терещенко та О. О. Терещенка; Передмова та наук. редагування В. М. Федосова. К.: Либідь, 2000. 654 с.
2. Бодров В. Г. Соціальне ринкове господарство [Текст]: Навч. посіб. для вузів / В. Г. Бодров, А. І. Кредисов, П. М. Леоненко / Ред. Кредисова А. І. К.: Либідь, 1995. 128 с.
3. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України [Текст]: Навчальний посібник / Микола Дмитрович Бойко. 3-е вид., перероб. і доп. К.: Атіка, 2006. 380 с.
4. Вступ до економічної теорії: Підручник. Вид. третє, доповнене / [З. Ватаманюк, С. Панчишин, С. Кудин та ін.]; за ред. З. Ватаманюка. Львів: "Новий Світ – 2000", 2006. 504 с.
5. Гальчинський А. С. Основи економічних знань. Навч. посіб. / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – 2-ге вид. К.: Знання-Прес, 2003. 412 с.
6. Департамент соціального захисту населення Полтавської обласної державної адміністрації. URL: <http://plsz.gov.ua>
7. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Економічна теорія: Політична економія: Підручник. 2-ге вид. / За ред. В. Д. Базилевича. К.: Знання-Прес, 2007. 475 с.
9. Задоя А. А. Основы экономической теории. Учеб. пособие / А. А. Задоя, Ю. Е. Петруня. К.: Знання, 2008. 345 с.
10. Карташова С. С., Щетініна О. К., Канева Т. В. Підходи до оцінки вартості людського життя: світовий досвід та рекомендації використання в Україні. *Демографія та соціальна економіка*, 2019, 1(35). С. 182–195.

11. Когатько Ю. Л. Бідність сільських дітей в Україні. *Демографія та соціальна економіка*, 2020, 2(40). С. 89–102.
12. Когатько Ю. Л. Бідність сільського населення України. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1 (23). С. 32–43.
13. Курс економіки / Под ред. Райзберга Б. А. М. : Инфра-М, 1997. 720 с.
14. Лондар С. Л. Фінанси. URL : http://libfree.com/192110550-finansifinansi_londar_sl.html
15. Міністерство молоді та спорту України. URL : <http://dsmsu.gov.ua/index/ua>
16. Міністерство освіти і науки України. URL : <http://mon.gov.ua>
17. Міністерство охорони здоров'я України. URL : <http://www.moz.gov.ua/ua/portal/>
18. Міністерство соціальної політики України. URL : <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>
19. Мэнкью Н. Г. Принципы экономик. СПб : Питер Ком, 1999. 784 с.
20. Національний банк України. URL : <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index>
21. Сакс Дж. Д. Конец бедности. Экономические возможности нашего времени [Текст] / пер. с англ. Н. Эдельмана. М. : Изд. Института Гайдара, 2011. 424 с.
22. Світовий банк – Україна. URL : <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>
23. Соціальні результати державних програм: теоретико-методологічні та прикладні аспекти оцінювання : [монографія] / за ред. Е. М. Лібанової; Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Умань : Видавець «Сочінський», 2012. 312 с. URL : http://www.idss.org.ua/monografii/Soc_doslid_2012.pdf
24. Стігліц, Джозеф Е. Економіка державного сектора / Пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський. К. : Основи, 1998. 854 с.
25. Управління державними доходами і видатками: навч. посіб. [Б. С. Малиняк, В. С. Толуб'як, В. П. Горин, В. В. Письменний]; за ред. Б. С. Малиняка. Тернопіль : Астон, 2015. 154 с. URL : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/26747/1/Навчальний%20посібник%20-%20Управління%20державними%20доходами%20і%20видатками%20-%202015.pdf>
26. Шишкін В. С. Бідність населення України за житловими умовами. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 1 (26). С. 51–64.
27. Шликова В. О. Доходи, умови харчування й тривалість життя населення: порівняльний аналіз України та країн ЄС / В. О. Шликова, О. М. Леванда. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 1 (32). С. 140–152.
28. Шулла Р. С., Попик М. М., Зеліч В. В. Концептуальні підходи до оцінки якості життя: зарубіжний досвід і можливості його застосування у вітчизняній теорії та практиці. *Бізнес Інформ*. 2020. №5. С. 8–14.

Тема 4. Фінансування соціальної сфери і соціальної роботи

1. Фіскальна (податково-бюджетна) політика держави. Податки та їх роль у формуванні бюджетів різних рівнів

Фіскальна політика – це заходи, які вживає уряд з метою стабілізації економіки за допомогою зміни величини доходів і/або витрат державного бюджету. Тому фіскальну політику також називають податково-бюджетною політикою. Фіскальну політику проводить уряд.

Цілями фіскальної політики як стабілізаційної (антициклічної) політики, спрямованої на згладжування циклічних коливань економіки, є забезпечення: 1) стабільного економічного зростання; 2) повної зайнятості ресурсів (перш за все вирішення проблеми циклічного безробіття); 3) стабільного рівня цін (вирішення проблеми інфляції).

Інструментами фіскальної політики виступають витрати і доходи державного бюджету, а саме: 1) державні закупівлі; 2) податки; 3) трансферти.

Залежно від фази циклу, в якій перебуває економіка, інструменти фіскальної політики використовуються по-різному. Виділяють два види фіскальної політики: 1) стимулюючу і 2) стримуючу.

Крім того, розрізняють фіскальну політику: 1) дискреційну і 2) автоматичну (недискреційну). Дискреційна фіскальна політика – це законодавча (офіційна) зміна урядом величини державних закупівель, податків і трансфертів з метою стабілізації економіки.

Автоматична фіскальна політика пов'язана з дією вбудованих (автоматичних) стабілізаторів. Вбудовані (або автоматичні) стабілізатори – це інструменти, величина яких не змінюється, але сама наявність яких (вбудованість їх в економічну систему) автоматично стабілізує економіку, стимулюючи ділову активність при спаді і стримуючи її при перегріві. До автоматичних стабілізаторів належать: 1) прибутковий податок (що включає в себе і податок на доходи домогосподарств, і податок на прибуток корпорацій); 2) непрямі податки (в першу чергу, податок на додану вартість); 3) допомоги по безробіттю; 4) допомоги по бідності.

Основним важелем формування доходної частини бюджетів усіх рівнів є податки. Податки – це примусовий платіж, який держава чи уповноважений нею орган стягує з фізичних та юридичних осіб на підставі чинного законодавства і спрямовує на задоволення загальнодержавних чи спільних регіональних потреб. Конструкція податку включає певні елементи.

Суб'єкти податку – це фізичні чи юридичні особи, на які законом покладено обов'язок сплачувати податок. Це платник податку, що несе юридичну відповідальність за його сплату. Суб'єктом податку є і кінцевий платник податку, який формально не несе юридичної відповідальності, але є

фактичним платником через законодавчо визначену систему перекладання податків. Прикладом є особа, що купує товар, який обкладається непрямим податком.

Об'єкт податку – це те, що підлягає оподаткуванню: різні види доходів, товари і послуги, а також різні форми нагромадженого багатства або майна, що підлягають обкладанню податком.

Вибір об'єкта оподаткування визначається поставленою метою та тими умовами, в яких воно здійснюється. Об'єкт оподаткування можна класифікувати таким чином: дохід, майно, передача майна (при спадкуванні, даруванні, купівлі-продажу, передачі на збереження тощо), споживання (підакцизні товари і послуги), ввезення і вивезення товарів за кордон.

Об'єкт оподаткування безпосередньо пов'язаний із джерелом податку. Це той матеріальний фонд, з якого сплачується податок. Ним може бути дохід у формі заробітної плати, прибутку, відсотка, ренти, дивіденду тощо, а також капітал. Зрештою джерелом податку є національний дохід.

Суть податків проявляється у тих функціях, які вони виконують. Це, по-перше, фіскальна функція. Вона зводиться до забезпечення фінансових ресурсів для виконання органами держави своїх функцій, оскільки податки є головним джерелом доходної частини бюджетів усіх рівнів. Другою функцією податків є соціальна, що полягає у вирівнюванні доходів різних груп населення. Вона проявляється через використання прогресивних відсоткових ставок та надання різного роду пільг при сплаті податків певним групам населення. Третьою функцією податків є регулююча, суть якої полягає у впливі через рівень податків на економічну активність суб'єктів господарювання та розподіл економічних ресурсів між галузями економіки та регіонами країни.

Розрізняють прямі і непрямі податки. Прямі податки – податки, що стягуються державою безпосередньо з доходів або майна платника податків. Прямі податки поділяються на: реальні (майнові), якими обкладаються продаж, покупка або володіння майном; особові.

Непрямі податки – податки на товари і послуги, що встановлюються у вигляді надбавки до ціни або тарифу, оплачуються покупцями при купівлі товарів та отриманні послуг, а в бюджет вносяться продавцями чи рідше виробниками цих товарів та послуг.

2. Джерела і способи фінансування соціальної сфери і соціальної роботи

Держава як основний суб'єкт системи соціального захисту населення здійснює регулюючий вплив на економіку соціальної сфери і соціальної роботи за допомогою своєї фінансової політики за допомогою фінансового механізму як складової частини господарського механізму, сукупність фінансових стимулів, інструментів, форм і способів регулювання економічних процесів і відносин.

До фінансових регуляторів належать процеси розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів, грошових коштів, цінового регулювання. Ціни, податки, мита, пільги, штрафи, санкції, дотації, субсидії, банківські кредитний і

депозитний відсотки, тарифи і облікові ставки – все це складові елементи фінансового механізму.

Фінанси – узагальнюючий економічний термін, що означає як грошові кошти, фінансові ресурси, що розглядаються в їх створенні та рухові, розподіл і використання, так і економічні відносини, зумовлені взаємними розрахунками між господарськими суб'єктами, рухом грошових коштів, грошовим обігом, використанням грошей.

Фінанси охоплюють сукупність всіх видів грошових коштів у всьому різноманітті форм їх існування і руху. Інакше поняття «фінанси» можна визначити як кошти і фонди в найрізноманітніших видах і формах їх існування і руху (гроші, цінні папери, валюта та ін.).

Грошові кошти можуть належати державі і його органам, територіям та місцевим органам, підприємствам, організаціям, групам і окремим особам.

Державні фінанси – це грошові кошти, якими розпоряджаються державні, регіональні та місцеві органи. Фінанси населення – це особисті кошти громадян.

Фінанси для соціальної сфери є найважливішою складовою частиною всієї фінансової системи держави. Це – система надання, організації та витрачання коштів у соціальній сфері.

Основними функціями фінансування є: розподільна; стимулююча; контролююча. Їх реалізація в соціальній сфері здійснюється на основі таких принципів. *Принцип використання фінансово-економічних чинників* для підвищення рівня соціального захисту та формування соціальних фондів. Він означає максимально можливу ступінь використання основних заходів економічної реформи (приватизація, вдосконалення податкової системи, кредитування та ін.) у соціальних цілях.

Принцип соціального реагування передбачає перегляд соціальних нормативів у виділенні коштів у зв'язку з інфляцією, зростанням вартості життя, підвищенням вартості бюджету прожиткового мінімуму, зміною рівня зайнятості працездатного населення і збільшенням матеріальних ресурсів соціального захисту.

Принцип диференційованого підходу при визначенні розмірів асигнувань та соціальної допомоги залежно від специфіки регіону та місцевих умов.

Принцип самостійності місцевих органів влади полягає у накопиченні і використанні коштів відповідно до законодавства.

Облік державних мінімальних стандартів, в межах яких повинні виділятися кошти по основних соціальних позиціях (рівень життя, наука, культура, освіта, медицина, екологія).

Переважа соціальної сфери при розподілі додаткових бюджетних доходів і курс на випереджаюче зростання соціальних видатків порівняно з іншими видами бюджетних витрат тощо.

Фінансування заходів щодо соціального захисту населення здійснюється з різних джерел.

1. Державний бюджет, що включає: державний бюджет; бюджети місцевого самоврядування.

2. Державні позабюджетні фонди: Пенсійний фонд України; фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування.

3. Недержавні джерела фінансування: приватні і суспільні благодійні фонди, кошти міжнародних, конфесійних та інших організацій.

3. Бюджетне фінансування соціальної сфери і соціальної роботи

Основою фінансової системи України є державний бюджет. Державний бюджет України – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Структура фінансового забезпечення окремих підгалузей соціальної сфери неоднакова. В соціальній сфері сформувалися складні підсистеми (охорони здоров'я, освіти, культури, спорту тощо), які функціонують на різних засадах фінансового забезпечення: бюджетного фінансування, фінансування на засадах бюджетозаміщення та самофінансування.

Ключову роль у фінансуванні таких галузей соціальної сфери як освіта, охорона здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення відіграють саме бюджетні кошти. Більшість галузей соціальної сфери в Україні є безплатною, а мережа установ соціальної сфери (переважно державної та комунальної форм власності) розрахована на повне соціальне забезпечення всіх верств населення. Бібліотеки, клуби, музеї, загальноосвітні навчальні заклади, лікарняні та амбулаторно-поліклінічні є, практично, лише бюджетними організаціями.

Превалювання саме бюджетного фінансування соціальної сфери зумовлено особливостями її функціонування, а саме:

- соціальна сфера як складова відтворювальної системи суспільства охоплює життєдіяльність всього населення та забезпечує реалізацію державних соціальних гарантій, а отже потребує стабільного фінансового забезпечення;

- споживання соціальних послуг прямо пов'язане з соціальною стабільністю і соціальною справедливістю, а низький рівень і нерівномірність розподілу сімейних доходів не дозволяє самостійно оплачувати соціальні послуги усьому населенню;

- соціальна сфера надає послуги, що характеризуються низькою ефективністю, оскільки їх виробництво спрямоване на задоволення потреб ширшого кола споживачів, а не отримання прибутку. Відповідно участь підприємницьких структур у її фінансуванні має нерегулярний характер, який, як правило, обмежується сферою надання високовартісних послуг, що враховує лише попит окремих споживачів на суспільні блага та не забезпечує справедливого розподілу соціальних послуг;

- ринкові регулятори не спроможні вирішити існуючі соціально-економічні проблеми, оскільки ринок не спроможний до виробництва суспільних благ, безоплатних для кінцевих споживачів через відсутність механізму відшкодування витрат, пов'язаних з їх виробництвом.

Держава, здійснюючи бюджетне фінансування соціальної сфери, реалізує свої соціальні гарантії та забезпечує надання населенню гарантованого обсягу послуг у сфері освіти, охорони здоров'я, культурного обслуговування та соціального захисту, визначає показники матеріального добробуту працівників соціальної сфери, непрацевдатних осіб та інших пільгових категорій.

Бюджетні видатки, направлені на фінансування соціальної сфери, досить різнопланові, виконують різну роль у відтворювальному процесі (поточні, капітальні), мають різне джерело фінансування (державний та місцевий бюджети) та строк реалізації (поточні, середньострокові та довгострокові), а також мають різне функціональне, відомче та цільове призначення.

Враховуючи форму надання соціальних послуг, бюджетне забезпечення може здійснюватися шляхом фінансування установ і організацій соціальної сфери або шляхом безпосереднього надання соціальної допомоги населенню.

Так, забезпечення виконання соціальних гарантій матеріального добробуту здійснюється шляхом надання трансфертів населення в грошовій та натуральній формі (державні субсидії, державна допомога населенню). Превалювання цієї форми фінансування зумовлено існуючою демографічною ситуацією, оскільки в Україні утримується високий рівень економічно неактивного населення, основним видом доходів яких є соціальні допомоги та інші отримані соціальні трансферти.

Забезпечення соціальних гарантій, пов'язане з наданням соціальних послуг через установи соціальної інфраструктури, передбачає використання таких форм бюджетного фінансування: кошторисне фінансування, державне субсидіювання, бюджетні інвестиції та кредити.

Всі заходи соціального захисту можуть здійснюватися у формі як грошових, так і натуральних трансфертів. Грошові трансферти – це різні види соціальної допомоги, компенсацій, надбавок, доплат та інших грошових виплат, що здійснюються у грошовій формі. Натуральні трансферти – це пільги на використання певних видів послуг та оплату за них, а також безпосередньо соціальні послуги.

До трансфертів населенню у грошовій формі, згідно з економічною класифікацією видатків, належать поточні та капітальні трансферти.

4. Державне позабюджетне фінансування соціальної сфери і соціальної роботи

Позабюджетні фонди – це сукупність грошових розподільчих і перерозподільчих відносин, в результаті яких формуються фонди фінансових ресурсів, що не входять в бюджет і мають, як правило, цільове призначення.

Джерелом фінансового забезпечення соціальної сфери є страхування – пенсійне, медичне, соціальне. Воно розраховане на все зайняте населення, оскільки саме воно бере участь у створенні і наповненні страхових фондів. Найпоширенішою є система соціального страхування, яка полягає у передачі частини заробітної плати до спеціальних фондів, що виплачують пенсії в розмірі від 25 до 90% заробітної плати і цільові допомоги. Розміри внесків на

загальнообов'язкове державне соціальне страхування з кожного його виду визначаються виходячи з того, що вони повинні забезпечувати:

1) надання особам матеріального забезпечення та соціальних послуг, передбачених законодавством;

2) фінансування заходів, спрямованих на профілактику страхових випадків;

3) створення резерву коштів для забезпечення виплат та надання соціальних послуг застрахованим особам;

4) покриття витрат страховика, пов'язаних із здійсненням загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Розміри внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування залежно від його виду щорічно встановлюються Верховною Радою України відповідно для роботодавців і застрахованих осіб з кожного виду страхування на календарний рік у відсотках одночасно із затвердженням Державного бюджету України, якщо інше не передбачено законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

5. Недержавні джерела фінансування соціальної сфери і соціальної роботи

За останні роки в Україні сформувалися основні типи благодійних організацій, які у міжнародній практиці утворюють основу сектора організованої філантропії, а саме: приватні, корпоративні та операційні благодійні фонди, фонди громад.

Поступово розвивається в Україні приватна благодійність завдяки акціям та кампаніям на збирання коштів організаціями громадянського суспільства.

Приватна благодійність рухається кількома шляхами. Найбільш відомий – заснування власних благодійних структур представниками заможних верств населення, головним чином з метою популяризації власного іміджу. Інший шлях – це благодійність малими жертвами широких верств населення, яка відбувається на рівні громади і часто є відгуком на кризові ситуації в суспільстві або акції організацій.

Благодійність – безкорисливе надання допомоги потребуючим, які не є пов'язаними з благодійником. Приклади благодійності часто перетинаються з прикладами філантропії, хоча не всяка благодійність є філантропією, як і навпаки, не всяка філантропія є благодійністю.

Благодійність заснована як на волонтерській, так і професійній діяльності благодійників, благодійних організацій та благодійних фондів, яка орієнтована на допомогу та покращення суспільства, окремих його верств чи осіб.

Використана і рекомендована література:

1. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Шарль Бланкарт / Пер. з нім. С. І. Терещенко та О. О. Терещенка; Передмова та наук. редагування В. М. Федосова. К.: Либідь, 2000. 654 с.

2. Бодров В. Г. Соціальне ринкове господарство [Текст] : Навч. посіб. для вузів / В. Г. Бодров, А. І. Кредисов, П. М. Леоненко / Ред. Кредисова А. І. К : Либідь, 1995. 128 с.
3. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України [Текст] : Навчальний посібник / Микола Дмитрович Бойко. 3-е вид., перероб. і доп. К. : Атіка, 2006. 380 с.
4. Буздуган Я. Поняття, принципи, форми фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні. URL : <http://www.viche.info/journal/960/>
5. Департамент соціального захисту населення Полтавської обласної державної адміністрації. URL : <http://plsz.gov.ua>
6. Державна служба статистики. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Економічна теорія: Політична економія: Підручник. 2-ге вид. / За ред. В. Д. Базилевича. К. : Знання-Прес, 2007. 475 с.
8. Задоя А. А. Основы экономической теории. Учеб. пособие / А. А. Задоя, Ю. Е. Петруня. К. : Знання, 2008. 345 с.
9. Звонар В. П. Економічна система соціальної відповідальності: структура і функціонально-територіальні особливості. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 1 (26). С. 19–30.
10. Карпенко А. І. Проблеми організації фінансування соціальної сфери в Україні. URL : <http://intkonf.org/karpenko-ai-problemi-organizatsiyifinansuvannya-sotsialnoyi-sferi-v-ukrayini.html.pdf>
11. Курс економіки / Под ред. Райзберга Б. А. М. : Инфра-М, 1997. 720 с.
12. Міністерство молоді та спорту України. URL : <http://dsmsu.gov.ua/index/ua>
13. Міністерство освіти і науки України. URL : <http://mon.gov.ua>
14. Міністерство охорони здоров'я України. URL : <http://www.moz.gov.ua/ua/portal/>
15. Міністерство соціальної політики України. URL : <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>
16. Мэнкью Н. Г. Принципы экономик. СПб : Питер Ком, 1999. 784 с.
17. Національний банк України. URL : <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index>
18. Сакс Дж. Д. Конец бедности. Экономические возможности нашего времени [Текст] / пер. с англ. Н. Эдельмана. М. : Изд. Института Гайдара, 2011. 424 с.
19. Світовий банк – Україна. URL : <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>
20. Смирнов С. О. Тенденції розвитку процесу фінансування соціальної сфери в умовах підвищення самостійності регіонів. URL : http://lib.uabs.edu.ua/library/Visnik/Numbers/1_26_2011/26.2.01.pdf
21. Соціальні результати державних програм: теоретико-методологічні та прикладні аспекти оцінювання : [монографія] / за ред. Е. М. Лібанової; Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Умань : Видавець «Сочінський», 2012. 312 с. URL : http://www.idss.org.ua/monografii/Soc_doslid_2012.pdf

- 22.Стігліц, Джозеф Е. Економіка державного сектора / Пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський. К. : Основи, 1998. 854 с.
- 23.Стойка А. Фінансування соціальної сфери. URL : [http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02\(5\)/10_savdsd.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02(5)/10_savdsd.pdf)
- 24.Шулла Р. С., Попик М. М., Зеліч В. В. Концептуальні підходи до оцінки якості життя: зарубіжний досвід і можливості його застосування у вітчизняній теорії та практиці. *Бізнес Інформ*. 2020. №5. С. 8–14.

Тема 5. Економічні механізми реалізації соціального захисту та організації соціальної роботи

1. Форми та види надання соціальних послуг. Соціальні трансферти

Основними формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога та соціальне обслуговування. Матеріальна допомога надається особам, які знаходяться у складній життєвій ситуації, у вигляді грошової або натуральної допомоги: продуктів харчування, засобів санітарії і особистої гігієни, засобів догляду за дітьми, одягу, взуття та інших предметів першої необхідності, палива, а також технічних і допоміжних засобів реабілітації:

- за місцем проживання особи (вдома);
- у стаціонарних інтернатних установах та закладах;
- у реабілітаційних установах та закладах;
- в установах та закладах денного перебування;
- в установах та закладах тимчасового або постійного перебування;
- у територіальних центрах надання соціальних послуг;
- в інших закладах соціальної підтримки (догляду).

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» можуть надаватися такі види соціальних послуг:

- соціально-побутові послуги;
- психологічні послуги;
- соціально-педагогічні послуги;
- соціально-медичні послуги;
- соціально-економічні послуги;
- юридичні послуги;
- послуги з працевлаштування;
- інформаційні послуги;
- інші соціальні послуги.

Перелік та порядок надання соціальних послуг за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування регулюються законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Право на отримання соціальних послуг мають громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які проживають в Україні на законних підставах та перебувають у складних життєвих обставинах, у тому

числі особи, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту».

Соціальні послуги можуть надаватися як за плату, так і безоплатно. Соціальні послуги державними та комунальними суб'єктами, а також іншими суб'єктами, що надають соціальні послуги із залученням бюджетних коштів, в обсягах, визначених державними стандартами соціальних послуг, безоплатно надаються:

- громадянам, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю і не мають рідних, які повинні забезпечити їм догляд і допомогу;

- громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах у зв'язку з безробіттям і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, бездомністю, стихійним лихом, катастрофами, особам, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, якщо середньомісячний дохід цих осіб нижчий, ніж встановлений прожитковий мінімум;

- дітям та молоді, які знаходяться у складній життєвій ситуації у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї.

Особам, соціальні послуги в обсягах, визначених державними стандартами, можуть надаватися із встановленням диференційованої плати залежно від доходу таких осіб у порядку визначеному Кабінетом Міністрів України.

Соціальні послуги понад обсяги, визначені державними стандартами, надаються за плату. Порядок регулювання тарифів на соціальні послуги встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Фізичним особам, які надають соціальні послуги, призначаються і виплачуються компенсаційні виплати в порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України.

2. Економічні механізми реалізації соціального захисту та організації соціальної роботи

Основними економічними механізмами, що використовуються у соціальній сфері, є: соціальні трансферти, соціальне страхування, соціальний контракт, соціальний ваучер (сертифікат), соціальна карта, соціальний аутсорсинг, корпоративна соціальна відповідальність.

Соціальні трансферти – це операції перерозподільчого характеру, які полягають у передачі у грошовій (пенсії, різноманітні соціальні допомоги та виплати), натуральній (отримання продуктів харчування, технічних засобів пересування, протезування, працевлаштування громадян, які частково втратили працездатність, утримання непрацездатних у будинках для престарілих та інвалідів) або іншій формі (житлові субсидії, послуги соціально-побутового характеру: оплата житлово-комунальних послуг, проїзд у громадському транспорті, санаторно-курортне, медичне обслуговування та лікування, соціально-трудова реабілітація інвалідів тощо)

доходу (ресурсів) державними і недержавними організаціями населенню, котре потребує допомоги або має на неї право згідно з чинним законодавством або договором страхування, як правило, на безповоротній основі.

Усі соціальні трансферти (незалежно від умов отримання, виду соціального ризику, отримувача, джерел фінансування тощо) можна згрупувати у три великі групи:

- 1) соціальні трансферти, які надаються дітям;
- 2) соціальні трансферти, які надаються населенню працездатного віку;
- 3) соціальні трансферти, які надаються населенню похилого віку.

В межах цих груп є також поділ. Наприклад, в кожній групі можна виділити інвалідів, які природно потребують більшого захисту, проте для всіх без винятку груп соціальні трансферти є засобом досягнення однієї з конкретних цілей:

- гарантування мінімального рівня доходу для бідних верств населення;
- компенсація доходу або його частини, втраченого внаслідок певного страхового випадку;
- досягнення більш високого рівня рівності між різними верствами населення.

Соціальні трансферти поділяються на грошові та натуральні. До першої форми належать трансферти, які домашні господарства одержують у грошовій формі для забезпечення потреб, що виникли у зв'язку з певними подіями або обставинами (наприклад, хворобою, безробіттям, виходом на пенсію, житловими умовами, одержанням освіти або сімейними обставинами). До другої форми відносять трансферти у натуральній формі, які визначаються вартістю товарів та послуг, що надаються домашнім господарствам безкоштовно або за економічно незначущими цінами органами загального державного управління і некомерційними організаціями, що обслуговують домашні господарства.

Соціальні трансферти фінансуються через різні програми соціального захисту населення.

Соціальне страхування – це захист громадян від соціальних ризиків, що впливають на їх працездатність: хвороба, каліцтво, старість, та інші випадки, передбачені законом; це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел.

На сьогоднішній день виділяють такі основні види соцстрахування в Україні:

- 1) пенсійне страхування;
- 2) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;

3) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;

4) страхування на випадок безробіття.

Соціальний контракт - це тристоронній договір про взаємні зобов'язання між незаможною сім'єю (або людиною), органами соцзахисту населення та адміністрацією муніципального освіти.

Соціальний контракт переслідує такі цілі:

1) надання адресної соціальної допомоги у вигляді грошових виплат, соціальних послуг або натуральної допомоги для виходу незаможною сім'ї або малозабезпеченого самотньо проживаючого громадянина з важкої життєвої ситуації на основі розробленої та затвердженої програми індивідуальної соціальної адаптації;

2) соціальна реабілітація членів малозабезпечених сімей (малозабезпечених самотньо які проживають громадян), підвищення соціальної відповідальності отримувачів державної соціальної допомоги, зниження утриманського мотиви їх поведінки.

Результатом застосування соціального контракту є:

1) створення умов для самостійного виходу малозабезпечених сімей та малозабезпечених самотньо які проживають громадян з важкої життєвої ситуації, пов'язаної з низькими доходами;

2) підвищення рівня і якості життя малозабезпечених громадян за рахунок постійних самостійних джерел доходу в грошовій або натуральній формі;

3) зменшення ризику довгострокової бідності малозабезпечених сімей та малозабезпечених самотньо які проживають громадян, зниження рівня соціальної нерівності.

Соціальний ваучер (цільова споживча субсидія, соціальний сертифікат) – документ, що дає право споживачеві отримати від обраного постачальника послугу в певному обсязі (грошовий номінал ваучера) та на визначених умовах, а постачальнику - право отримати оплату вартості послуги з фактом її надання у визначеному обсязі і на певних умовах. Сертифікати дозволяють поєднати суспільні дотації і вільний ринок, перешкоджаючи використанню виділених коштів не за призначенням.

Соціальна карта - багатофункціональна іменна пластикова карта, яка видається громадянину, який є одержувачем соціальної допомоги.

Соціальний аутсорсинг - передача соціальними установами на постійній основі зовнішнім виконавцям тих чи інших своїх функцій, включаючи надання соціальних послуг.

На практиці причиною звернення до зовнішніх компаній можуть бути: високий рівень неефективних витрат, неоптимізована система управління, низький рівень доходів установ соціальної сфери тощо. В умовах конкуренції аутсорсингові соціальні послуги, що надаються приватними організаціями, часто в кілька разів перевершують за якістю відповідні послуги, що надаються державними установами.

3. Роль бізнесу у вирішенні соціальних проблем

Соціальне підприємництво – це новаторська діяльність, яка спрямована на вирішення або пом'якшення соціальних проблем суспільства на умовах самоокупності та стійкості. Це бізнес-рішення соціальної проблеми, яку намагається вирішити соціальний підприємець. Відсутність соціальної проблеми означає відсутність соціального підприємництва. Є просто бізнес з елементами соціальної відповідальності або соціальний проект без підприємницького підходу. Соціальне підприємництво – це баланс соціальних цілей і комерційної складової, де гроші є не метою, а засобом досягнення соціальних цілей, що дозволяє підприємцю залишатися стійким і не залежним від постійних донорських вливань.

Державно-приватне партнерство – це форма залучення у процес партнерської взаємодії трьох агрегованих соціально-економічних суб'єктів, що є його потенційними бенефіціарами: державу, бізнес і суспільство, де останній суб'єкт є споживачем товарів і послуг, що створюються в ході реалізації проектів державно-приватного партнерства, та суб'єктом, що генерує потреби й запити, задоволення яких стає кінцевою метою реалізації конкретних проектів.

Соціальна відповідальність бізнесу – відповідальне ставлення будь-якої компанії до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів; активна соціальна позиція компанії, що полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у вирішенні найгостріших соціальних проблем.

4. Ефективність соціальної роботи

Ефективність – як результат, наслідок якоїсь дії – є складним явищем, що складається з мети, результату, витрат, умов діяльності. Два перших компоненти є визначальними, тому ефективність є ступенем реалізації мети, що може бути виражена формулою: $E = P/M$, де P – результат, M – мета.

Ефективність може бути як позитивною, так і негативною. Оскільки результат залежить від витрат (B) і умов діяльності (Y), тому формула ефективності може бути уточнена: $E = P/M + B + Y$.

Однією зі складових ефективності є витрати, вид і сукупність яких залежать від виду діяльності та реалізації тих чи інших цілей. Стосовно соціальної сфери витрати можуть бути:

– матеріальними: витрати на утримання соціальних служб, освітніх та культурних закладів, лікарняних установ, науково-дослідних інститутів тощо; фінансове забезпечення потреб населення;

– фізичними і розумовими (кадрове кількісне та якісне забезпечення висококваліфікованими працівниками, їхній моральний та психологічний стан тощо);

– часовими (дні, тижні, місяці, роки).

Результат означає кінцевий підсумок, котрий завершує собою будь-що. Формулу ефективності важко застосовувати для розрахунків у суспільному секторі виробництва, оскільки чисельник і знаменник цього показника у

більшості випадків не піддаються кількісному виміру і не можуть бути обраховані у загальних одиницях. У ряді випадків результат може бути якісним і взагалі не виражатися у числовій формі. До таких належать, як правило, соціальні результати.

Враховуючи специфіку галузей соціальної сфери як певних видів діяльності, їх результат повинен вбачатися у:

- розгалуженій системі освіти;
- дієвій системі охорони здоров'я;
- відповідному рівні заробітної плати, тривалості робочого часу, вдосконаленні місця й умов праці, безпеки праці тощо;
- наданні допомоги, підтримці, захисті особливо “слабких” категорій населення через систему соціального захисту;
- раціоналізації структури споживання, якості житлових умов і вільного часу, тривалості і якості життя.

Тема 6. Домогосподарство (сім'я) в системі соціального захисту населення

1. Сутність і класифікація домогосподарств. Домогосподарство (сім'я) у моделі кругообороту ресурсів, продуктів і доходів

Домашнє господарство в ринковій економіці представляє економічну одиницю у складі однієї або декількох осіб, яка самостійно приймає рішення, прагне до максимального задоволення своїх потреб, віддаючи їм певні переваги, є власником будь-якого фактора виробництва (найчастіше робочої сили), забезпечує виробництво і відтворення «людського капіталу».

Домашнє господарство є неформальним утворенням, що об'єднує людей за родинними та іншими ознаками для спільного проживання в одній квартирі, будинку, окремому приміщенні (гуртожитку). Зазвичай таке спільне проживання властиво сім'ям за родинними ознаками або двом людям протилежної статі, а також однієї статі.

Домогосподарство (household) – це суб'єкт економіки, який складається з одного індивіда, який веде самостійне господарство, або групи людей, котрі живуть спільно і ведуть спільне господарство. Як правило, така група осіб об'єднана родинними або сімейними зв'язками. В основі спільного проживання простежується задоволення культурних, духовних, емоційних і фізіологічних потреб, продовження людського роду, створення економічного союзу для благополучного спільного життя у формі первинного осередку суспільства – сім'ї.

У сучасній економічній літературі не існує єдиної класифікації домогосподарств. Так, за традиційною класифікацією, розрізняють такі типи домогосподарств:

1. За формою власності: власні домогосподарства – об'єднання співвласників багатоквартирних будинків; домогосподарства в

багатоквартирному державному будинку, котрі функціонують на основі оренди житла у держави; гуртожитки.

2. За числом осіб, які входять до складу домогосподарства: унітарне домогосподарство, тобто домогосподарство, що складається з однієї людини; нуклеарне домогосподарство, що складається як мінімум з двох дорослих осіб, які отримують дохід з метою загального споживання; розширене домогосподарство – домогосподарство, до складу якого входить безліч неповнолітніх і дорослих людей, об'єднаних подружнім союзом і родинними зв'язками, які живуть спільно і отримують дохід з метою загального споживання.

3. За демографічною ознакою: домогосподарства великих міст; домогосподарства малих міст; селищні домогосподарства; сільські домогосподарства.

4. За складністю структури: домогосподарства, що складаються з однієї людини; домогосподарства, що складаються з однієї подружньої пари; домогосподарства, що складаються з двох подружніх пар; домогосподарства, які складаються з осіб, не пов'язаних спорідненістю.

5. За інституціональною ознакою: інституційні; неінституційні; одержувачі доходів від власності з трансфертів; наймані працівники; самостійно зайняті працівники.

6. За стадією життєвого циклу: молоді домогосподарства; «середньовікові» домогосподарства; домогосподарства пізніх стадій життєвого циклу.

7. За ступенем ексклюзивності: домогосподарства з високим ступенем ексклюзивності; домогосподарства із середнім ступенем ексклюзивності; домогосподарства з низьким ступенем ексклюзивності.

Класифікація домогосподарств може бути представлена з урахуванням таких умов: ступінь деталізації типології; область практичного застосування отриманих результатів; можливість поділу на типи, що залежать від змісту вихідної інформації.

2. Економічна діяльність та функції домогосподарства (сім'ї)

Важлива функція щодо формування і накопичення людського капіталу покладається на сім'ю, як на первинний економічний осередок. Мова йде про систему функцій сім'ї на стадіях створення, виробництва і реалізації людського капіталу.

Визначальною для сім'ї є функція відтворення (відновлення витрат і накопичення) людського капіталу. Поняттям «людський капітал» позначають сукупність знань, навичок, досвіду людини, реалізуючи які індивід створює матеріальні умови для себе і своїх близьких. Перша стадія передбачає створення матеріальної бази за наявності членів сім'ї. Друга – виробництво фізичної основи людського капіталу за допомогою репродуктивної функції – народження дитини із закладеними генними характеристиками; виховної – передачу батьками та іншими членами родини соціально-економічного досвіду, норм поведінки і морально-трудових цінностей дітям; рекреативної

– організацію вільного часу, відпочинку та розвиток інтересів і потреб членів сім'ї; комунікативно-психотерапевтичної – створення сприятливого мікроклімату як основи внутрішньосімейного спілкування, психологічної підтримки у випадку виникнення стресових ситуацій, відновлення фізичних і психічних сил, витрачених у життєвих колізіях. Друга стадія представляє собою початок процесу соціалізації – розвиток і адаптацію дитини до соціально-економічної системи. На третій стадії через різні форми участі членів сім'ї у ринковому господарюванні відбувається реалізація людського капіталу, що свідчить про подальшу соціалізацію індивіда.

Таким чином, сім'я є тим середовищем, де соціалізація на цьому рівні є процесом засвоєння людиною певної системи знань, соціально-культурно-економічних норм і цінностей, виступає фактором адаптації і самоствердження індивіда до умов конкретного соціумного буття, є основою формування людського капіталу.

Виокремлюють ще й такі функції домогосподарства: постачальницьку, яка полягає у постачанні на відповідні ринки праці, капіталу та інших ресурсів; виробничу, суть якої полягає у виробництві готової продукції та наданні послуг, забезпеченні ними ринку (сільськогосподарська продукція, ремонтні, ремісничі та інші послуги, сімейний бізнес); споживчу, що зумовлена самою природою домогосподарства, яке є основним споживачем товарів і послуг на ринку; заощаджувальну (інвестиційну), яка має місце за умови неповного використання поточних доходів на споживання.

3. Сімейний бюджет – основа функціонування сімейної економіки

Бюджет сім'ї — це план доходів і витрат сім'ї на певний період (тиждень, місяць, рік). Складається він з двох частин. Перша частина охоплює доходи сімейного бюджету, друга – видатки сім'ї. Часто ці показники використовуються в економічних і соціологічних дослідженнях для визначення матеріального рівня життя народу, окремих соціальних груп населення, динаміки життєвого рівня.

Доходи сім'ї можна поділити на активні та пасивні, а також на постійні та разові. До постійних зараховують доходи від підприємницької діяльності, заробітну плату, пенсії, стипендії, субсидії та інші види соціальних виплат, відсотки на банківські вклади, ренту (доходи від оренди) та ін.

Разовими доходами є премії, спадщина, подарунки, гроші, взяті в борг, виграші в іграх та лотереях.

Активні доходи вимагають праці або інших зусиль члена сім'ї. Наприклад заробітна плата чи підробіток на фріланс-біржі.

Пасивні доходи автоматично утворюються внаслідок інвестицій, наприклад відсотки по депозитам або дохід від здачі квартири в оренду.

Заощадження, що зберігаються у банках, забезпечують доходи у вигляді відсоткових виплат, поліпшуючи добробут сім'ї.

Витрати сімейного бюджету поділяють на фіксовані та змінні. До фіксованих, тобто неминучих, зараховують видатки на забезпечення фізіологічних потреб людини: купівля продуктів харчування, одягу, взуття,

плату за житло і комунальні послуги, а також сплату податків задля загального добробуту.

Змінні витрати залежать від стилю життя сім'ї, і не є критично необхідними. Наприклад відпочинок, кіно, театр та зустрічі з друзями.

Купівля власних будинків, автомобілів, електронної апаратури, предметів розкоші є придбанням активу. Заощадження у грошовій формі теж створюють актив.

Німецький статистик XIX ст. Ернст Енгель на основі аналізу видатків сімей різного рівня достатку сформулював закон, який носить його ім'я — закон Енгеля. Із зростанням доходів сім'ї питома вага видатків на харчування знижується, частка видатків на одяг, житло, комунальні послуги змінюється мало, а витрати на задоволення культурних та інших нематеріальних потреб помітно зростають.

Фінансовий план сім'ї – це не тільки контроль витрат і доходів, підсумування залишку чи нестачі коштів на кінець певного періоду, але і встановлення та досягнення фінансової мети. Саме така мета складає основу будь-якого фінансового планування. Саме тому перед початком формування плану варто визначитись з ціллю. Залежно від її терміну реалізації, плани діляться на: короткострокові (1-12 місяців), середньострокові (1-5 років) та довгострокові (5+ років).

Для планування сімейного бюджету необхідно проводити детальний аудит всіх витрат і доходів членів сім'ї. Способи ведення записів і аналізу сімейного бюджету можна знайти на сайті Сімейний Бюджет (<https://simeinyi-budzhet.ua/moneyandlove/simeinyi-budzhet/>).

Використана та рекомендована література:

1. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Шарль Бланкарт / Пер. з нім. С. І. Терещенко та О. О. Терещенка; Передмова та наук. редагування В. М. Федосова. К.: Либідь, 2000. 654 с.
2. Департамент соціального захисту населення Полтавської обласної державної адміністрації. URL: <http://plsz.gov.ua>
3. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Економічна теорія: Політична економія: Підручник. 2-ге вид. / За ред. В. Д. Базилевича. К.: Знання-Прес, 2007. 475 с.
5. Задоя А. А. Основы экономической теории. Учеб. пособие / А. А. Задоя, Ю. Е. Петруня. К.: Знання, 2008. 345 с.
6. Іващенко Т. Ю. Оцінка сучасних заходів підтримки сімей з дітьми в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 2 (22). С. 90–100.
7. Катранчук Г. Поведінка домашніх господарств як суб'єктів ринкових відносин. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки». Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Київ, 2018. URL:

- https://shron1.chtyvo.org.ua/Kataranchuk_Hanna/Povedinka_domashnik_h_hospodarstv_iak_subiektiv_rynkovykh_vidnosyn.pdf?
8. Курс економіки / Под ред. Райзберга Б. А. М. : Инфра-М, 1997. 720 с.
  9. Макроекономіка: базовий електронний текст лекцій / Укладачі: проф. Малий І.Й., проф. Радіонова І.Ф., доц. Куценко Т.Ф., доц. Федірко Н.В. та ін. К.: КНЕУ, 2017 200 с. URL : https://kneu.edu.ua/userfiles/Faculty_of_Economics_and_Administration/kmdu%20fetau/2017/Macro_e-lectures_2017_.pdf
  10. Міністерство молоді та спорту України. URL : <http://dsmsu.gov.ua/index/ua>
  11. Міністерство освіти і науки України. URL : <http://mon.gov.ua>
  12. Міністерство охорони здоров'я України. URL : <http://www.moz.gov.ua/ua/portal/>
  13. Міністерство соціальної політики України. URL : <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>
  14. Мэнкью Н. Г. Принципы экономик. СПб : Питер Ком, 1999. 784 с.
  15. Сакс Дж. Д. Конец бедности. Экономические возможности нашего времени [Текст] / пер. с англ. Н. Эдельмана. М. : Изд. Института Гайдара, 2011. 424 с.
  16. Соціальні результати державних програм: теоретико-методологічні та прикладні аспекти оцінювання : [монографія] / за ред. Е. М. Лібанової; Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Умань : Видавець «Сочінський», 2012. 312 с. URL : http://www.idss.org.ua/monografii/Soc_doslid_2012.pdf
  17. Стігліц, Джозеф Е. Економіка державного сектора / Пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський. К. : Основи, 1998. 854 с.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Вступ до економіки соціальної і соціально-педагогічної роботи

Мета теми: з'ясувати сутність та місце економіки в системі життєдіяльності суспільства; сутність потреб та інтересів, їх структуру; вивчити зміст понять «економічні ресурси», «виробництво»; розкрити головні критерії вибору варіантів використання ресурсів та розкрити сутність проблеми вибору; вивчити економічні функції держави, розглянути методи та інструменти впливу держави на економіку.

Навчальні цілі

1. З'ясувати сутність економіки, визначити її місце у системі життєдіяльності суспільства.
2. Визначити сутність потреб та інтересів, їх взаємозв'язок та критерії класифікації.
3. Вивчити зміст ресурсів і факторів виробництва, осмислити наслідки обмеженості ресурсів та суть альтернативності їх використання.
4. Розкрити сутність вибору та його графічної інтерпретації – кривої виробничих можливостей (КВМ).
5. Охарактеризувати показники соціальної ефективності виробництва.
6. Визначити роль держави в ринковій економіці. Розкрити зміст і значення соціальної політики держави та визначити її місце в економічній політиці держави.
7. З'ясувати сутність соціальної сфери та суспільних благ, визначити їх ознаки.

План семінару

1. Сутність та місце економіки в системі життєдіяльності суспільства.
2. Потреби та інтереси як рушійні сили економічного розвитку. Класифікація потреб та інтересів.
3. Економічні ресурси та фактори виробництва. Рідкісність та альтернативність ресурсів.
4. Виробництво – основа задоволення потреб. Структура виробництва. Виробничі можливості суспільства. Проблема вибору.
5. Показники соціальної ефективності виробництва: ВВП на душу населення, рівень і якість життя населення, індекс людського розвитку.
6. Суспільні блага та їх ознаки. Соціальна сфера і суспільні блага.
8. Соціальна політика та її місце в економічній політиці держави.

Питання для самостійного вивчення

1. Крива виробничих можливостей. Альтернативні витрати.
2. Концепції основних потреб людини.
3. Показник ВВП і добробут населення.

4. Необхідність державного регулювання економіки.
5. Види, цілі та інструменти економічної політики держави.

Практичне завдання

1. Класифікувати потреби груп людей, які належать до соціально вразливих категорій населення. Виокремити економічні ресурси для задоволення потреб означених груп людей. Обґрунтувати відповідь.

Орієнтовна тематика для рефератів та творчих робіт

1. Мотиви та стимули економічної діяльності людини.
2. Програма розвитку ООН: індекс людського розвитку у країнах світу.
3. Досвід державного регулювання економічних і соціальних процесів у розвинених країнах світу.

Основні терміни і поняття

Економічні потреби. Вільне благо. Економічні блага. Некономічні блага. Економічні інтереси. Ефективність економіки. Соціальна ефективність економіки. Корисність. Природні ресурси. Валовий внутрішній продукт. Валовий національний продукт. Матеріальні ресурси. Трудові ресурси. Фінансові ресурси. Земля. Праця. Капітал. Підприємницькі здібності. Інформація. Закон Оукена. Рівень життя. Якість життя. Соціальна сфера. Суспільні блага. Економічна політика. Соціальна політика. Абсолютна обмеженість ресурсів. Відносна обмеженість ресурсів. Оптимальний вибір ресурсів. Взаємозамінність ресурсів. Крива виробничих можливостей (КВМ). Номінальний ВВП. Реальний ВВП. Приватні блага. Чисті суспільні блага.

Тема 2. Соціальна сфера і соціальна та соціально-педагогічна робота

Мета теми: з'ясувати взаємозв'язки і взаємозалежності соціальної сфери та соціальної і соціально-педагогічної роботи

Навчальні цілі

1. З'ясувати сутність соціальної сфери та соціальної і соціально-педагогічної роботи.
2. Розкрити значення соціального захисту населення; роль і значення соціальних служб у системі життєзабезпечення населення.
3. Визначити соціально-економічні ризики та їх причини і наслідки.
4. Визначити предмет, функції, принципи економіки соціальної та соціально-педагогічної роботи.

План семінару

1. Соціальна сфера та соціальна і соціально-педагогічна робота: сутність, взаємозв'язки і взаємозалежності.

2. Соціальний захист населення: сутність, види, значення.
3. Соціально-економічні ризики: сутність, причини, наслідки.
4. Предмет соціальної і соціально-педагогічної роботи. Функції, принципи економіки соціальної та соціально-педагогічної роботи.
5. Соціальні служби, їх роль і значення у соціальній та соціально-педагогічній роботі.

Питання для самостійного вивчення

1. Економіка соціального обслуговування
2. Економічний потенціал соціальної сфери, її роль у задоволенні потреб суб'єктів соціальної і соціально-педагогічної роботи.
3. Вплив економічних та неекономічних факторів на суспільний добробут.
4. Система життєзабезпечення населення.

Практичне завдання

1. Проаналізувати місцеві програми соціального захисту населення. Визначити їх слабкі і сильні сторони.

Орієнтовна тематика для рефератів та творчих робіт

1. Ринок і державне регулювання у сфері виробництва і надання послуг соціальною сферою.
2. Трансформація економіки соціальної роботи в Україні.
3. Соціальна робота у сфері зайнятості населення.

Основні терміни і поняття

Соціальна сфера, соціальна і соціально-педагогічна робота, соціальний захист населення, соціально-економічні ризики, система життєзабезпечення населення, виробництво і надання послуг соціальною сферою, соціальні служби, соціальна підтримка населення, соціальне забезпечення, складні життєві обставини, соціальне страхування.

Тема 3. Добробут населення. Рівень і якість життя та їх показники

Мета теми: Розглянути основи теорії добробуту населення, формування доходів у ринковій економіці; проаналізувати рівень і якість життя населення та їх показники.

Навчальні цілі:

1. З'ясувати сутність добробуту населення. Розкрити соціально-економічний зміст рівня і якості життя. Проаналізувати їх показники.
2. З'ясувати наукові підходи до проблеми утворення доходів та їх розподілу. Дослідити механізми формування доходів.
3. Розкрити механізм одержання доходів осіб з особливим соціальним статусом.

4. Розглянути способи виміру нерівності в розподілі доходів і показники бідності.
5. Виявити значення для економіки країни середнього класу, фактори його формування.

План семінару

1. Індекс людського розвитку як характеристика рівня життя населення.
2. Основні показники рівня і якості життя населення.
3. Доходи населення: їх сутність і форми.
4. Соціально-економічне обличчя бідності.

Питання для самостійного вивчення

1. Міжнародний індекс щастя. Індекс якості життя. Валове національне щастя.
2. Наслідки поляризації доходів суспільства.
3. Прожитковий мінімум і споживчий кошик.
4. Середній клас, його ознаки, структура та фактори формування.
5. Державне регулювання доходів.

Практичне завдання

1. Визначити джерела формування базового доходу населення (країни, регіону, міста, територіальної громади, сім'ї, груп людей).
2. Розрахувати розмір базового доходу населення (країни, регіону, міста, територіальної громади, сім'ї, людини).

Орієнтовна тематика для рефератів та творчих робіт

1. Прожитковий мінімум у різних країнах світу.
2. Мінімальна заробітна плата: її позитивні і негативні ефекти.
3. Еволюція економічних поглядів в області оплати праці.
4. «Гроші з гвинтокрила»: теорія і практика застосування базового доходу.
5. Демографічна політика.
6. Поняття економічного статусу та фактори, що його визначають.

Основні терміни і поняття

Добробут населення. Рівень життя. Якість життя. Індекс людського розвитку. Міжнародний індекс щастя. Індекс якості життя. Валове національне щастя. Заробітна плата. Доходи. Тривалість життя. Рівень освіти. Споживання продуктів харчування. Сфера послуг. Забезпеченість житлом. Навколишнє середовище. Права людини. Якість харчування. Якість одягу. Комфортність житла. Якість охорони здоров'я. Якість соціальних послуг. Якість освіти. Якість культури. Якість сфери обслуговування. Якість навколишнього середовища. Демографічні тенденції. Демографічна політика. Безпека. Диференціація доходів населення. Крива Лоренца. Коефіцієнт Джині. Споживчий кошик. Прожитковий мінімум. Мінімальна заробітна плата. Продовольчий кошик. Рівень фізіологічного виживання. Забезпечені.

Малозабезпечені. Бідність. Коефіцієнт бідності. Межа бідності. Межа злиденності. Індекс бідності. Зона бідності. Абсолютна, відносна та суб'єктивна бідність. «Прихований» голод. Середній клас. Базовий дохід.

Тема4. Фінансування соціальної сфери і соціальної та соціально-педагогічної роботи

Мета теми: вивчити джерела фінансування соціальної сфери і соціальної та соціально-педагогічної роботи.

Навчальні цілі:

1. З'ясувати сутність та інструменти фіскальної (податково-бюджетної) політики держави.
2. Розкрити роль податків у формуванні бюджетів різних рівнів.
3. Розглянути бюджетні, державні позабюджетні та недержавні джерела фінансування соціальної сфери і соціально-педагогічної роботи.

План семінару

1. Державний і місцевий бюджети, їх структура.
2. Бюджетне фінансування соціальної сфери і соціальної та соціально-педагогічної роботи.
3. Державне позабюджетне фінансування соціальної сфери і соціальної та соціально-педагогічної роботи.
4. Недержавні джерела фінансування соціальної сфери і соціальної та соціально-педагогічної роботи.

Питання для самостійного вивчення

1. Партиципативний (партиципаторний) бюджет.
2. Фінанси громадських об'єднань: професійних спілок, політичних партій, громадських рухів.
3. Соціальні пільги, їх роль і суперечливий характер в ринковій економіці.
4. Роль і значення соціальних проєктів та способи їх фінансування.
5. Фінансування соціальної сфери і соціальної та соціально-педагогічної роботи благодійними організаціями.

Практичне завдання:

1. Розробка й обґрунтування соціального проєкту в межах партиципаторного бюджету.
2. Розробка й обґрунтування соціального проєкту для отримання гранту.

Орієнтовна тематика для рефератів та творчих робіт

1. Проблема відповідності державних соціальних гарантій потребам населення.
2. Кінцеві бенефіціари благодійних проєктів.

3. Корпоративна благодійність у вітчизняній практиці.

Основні терміни і поняття

Фіскальна (податково-бюджетна) політика держави. Податки. Збори. Принципи оподаткування. Бюджет. Доходи і видатки бюджету. Державний і місцевий бюджети. Державні позабюджетні фонди. Партиципативний (партиципаторний) бюджет. Недержавні джерела фінансування. Соціальні гарантії. Соціальні пільги. Програмно-цільове фінансування. Соціальні проекти. Бюджет соціального проекту. Фінанси професійних спілок. Фінанси політичних партій. Фінанси громадських рухів. Благодійність. Меценатство. Благодійні фонди. Міжнародна благодійність. Гранти. Бенефіціари.

Тема 5. Економічні механізми реалізації соціального захисту та організації соціальної та соціально-педагогічної роботи

Мета теми: вивчити економічні механізми реалізації соціального захисту та організації соціальної та соціально-педагогічної роботи.

Навчальні цілі:

1. З'ясувати форми та види надання соціальних послуг.
2. Розкрити сутність та види соціальних трансфертів.
3. Охарактеризувати економічні механізми реалізації соціального захисту та організації соціальної та соціально-педагогічної роботи.
4. Виокремити роль бізнесу у вирішенні соціальних проблем.
5. Проаналізувати ефективність соціальної та соціально-педагогічної роботи.

План семінару

1. Організаційно-економічні основи соціального обслуговування.
2. Організаційно-економічні основи соціального страхування.
3. Соціальний контракт.
4. Соціальний сертифікат (ваучер).
5. Соціальна картка.
6. Соціальний аутсорсінг.

Питання для самостійного вивчення

1. Формальні і неформальні соціальні трансферти.
2. Державно-приватне партнерство.
3. Соціальна відповідальність бізнесу.
4. Соціальний пакет.

Практичне завдання

1. Розробка і захист бізнес-плану для створення соціального бізнесу.
2. Провести емпіричне дослідження (соціопитування, спостереження, експеримент тощо) про ставлення суспільства до представників

соціально вразливих верств населення (людей з інвалідністю, безробітних, дітей-сиріт, людей похилого віку, безхатченків та ін.). Проаналізувати проведені дослідження, зробити висновки.

Орієнтовна тематика для рефератів та творчих робіт

2. Теорія суспільного договору (соціального контракту) і сучасність.
3. Генезис соціального контракту як форми соціальної допомоги.
4. Проблема адресної соціальної допомоги.
5. Основні напрями підприємницької діяльності в соціальній сфері.

Основні терміни і поняття

Соціальні послуги. Матеріальна допомога. Соціальне обслуговування. Соціально-побутові послуги. Психологічні послуги. Соціально-педагогічні послуги. Соціально-медичні послуги. Соціально-економічні послуги. Юридичні послуги. Послуги із працевлаштування. Інформаційні послуги. Соціальні трансферти. Соціальне страхування. Соціальний контракт. Суспільний діалог. Соціальний сертифікат (ваучер). Державне соціальне замовлення. Соціальна картка. Соціальний аутсорсінг. Державно-приватне партнерство. Соціальне підприємництво. Соціальна відповідальність бізнесу. Корпоративні програми соціального страхування. Фінансування соціальних програм на підприємствах. Соціальний пакет. Ефективність соціальної та соціально-педагогічної роботи. «Діряве відро» А. Оукена.

Тема 6. Домогосподарство (сім'я) в системі соціального захисту населення

Мета теми: вивчити сутність, місце і роль домогосподарства (сім'ї) в системі соціального захисту населення.

Навчальні цілі:

1. Визначити сутність і критерії класифікації домогосподарств.
2. З'ясувати місце і роль домогосподарств у моделі кругообороту ресурсів, продуктів і доходів.
3. Розкрити економічну діяльність та функції домогосподарства (сім'ї).
4. Охарактеризувати сімейний бюджет як основу функціонування сімейної економіки.
5. Проаналізувати структуру доходів та витрат сімейного бюджету.
6. Розглянути сім'ю з точки зору виробника людського капіталу.
7. Виокремити моделі поведінки домогосподарства-споживача.

План семінару

1. Сутність і класифікація домогосподарств.
2. Доходи та витрати домогосподарств.
3. Сім'я як виробник людського капіталу.

4. Страхування в умовах ринкової економіки.

Питання для самостійного вивчення

1. Використання доходів населення: споживання і заощадження.
2. Спосіб життя домогосподарства (сім'ї), самозабезпечення і відповідальність.
3. Джерела добробуту домогосподарств України.

Практичне завдання:

1. Проаналізувати сімейний бюджет, розрахувати вартість споживчого кошика власної сім'ї.
2. Провести соціологічне опитування населення з метою з'ясування наявності нагальних соціальних проблем у життєдіяльності домогосподарств м. Полтави.

Орієнтовна тематика для рефератів та творчих робіт

1. Державна економічна політика як стимул до нормалізації функціонування домогосподарств в Україні.
2. Вплив соціально-економічної політики держави на добробут домогосподарств.
3. Соціально-економічний стан домогосподарств на сучасному етапі.
4. Особливості господарської діяльності домогосподарства в різних економічних системах.

Основні терміни і поняття

Домогосподарство (сім'я). Модель кругообороту ресурсів, продуктів і доходів. Ринок ресурсів. Фінансовий ринок. Ринок продуктів. Сімейний бюджет. Обмеженість сімейного бюджету. Максимізація корисності домогосподарства. Доходи домогосподарства. Номінальний та реальний дохід. Доходи від власності. Доходи від підприємницької діяльності. Управління грошовими потоками домогосподарства. Витрати домогосподарств. Споживання. Заощадження. Закони Енгеля. Людський капітал. Діти як специфічні економічні блага. Спосіб життя домогосподарства (сім'ї). Самозабезпечення і відповідальність.

ОРІЄНТОВНІ ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОТОЧНОГО І ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

1. Область економіки, яка безпосередньо пов'язана із соціальними явищами називають:

- а) соціальною сферою;
- б) соціально-педагогічною роботою;
- в) економічною системою;
- г) соціологією;
- д) правильна відповідь відсутня.

2. До соціальної політики належить:

- а) структурна політика;
- б) політика регулювання доходів населення й оплати праці та політика зайнятості;
- в) політика соціально-педагогічної роботи;
- г) податково-бюджетна та кредитно-грошова політика;
- д) політика на ринку праці.

3. Трансфертні платежі – це:

- а) виплати уряду окремим особам;
- б) одна з форм заробітної плати;
- в) натуральні допомоги;
- г) перерозподіл коштів на користь нужденних через бюджет;
- д) всі відповіді правильні.

4. Благодійність – це:

- а) безкорисливе надання допомоги потребуючим, які не пов'язані з благодійником;
- б) сукупність грошових розподільчих і перерозподільчих відносин, в результаті яких формуються фонди фінансових ресурсів, що не входять в бюджет і мають цільове призначення;
- в) добровільна та безоплатна матеріальна допомога для розвитку науки і мистецтва;
- г) зобов'язання держави перед членами суспільства по формуванню їхніх доходів, умов отримання певних товарів і послуг, робочих місць.
- д) всі відповіді правильні.

5. Основними видами соціального страхування в Україні є:

- а) пенсійне страхування;
- б) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- в) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- г) страхування на випадок безробіття;
- д) всі відповіді правильні.

6. Якщо всі ресурси в економіці використовуються з максимально можливою ефективністю, то додаткові товари особистого споживання:

- а) можуть бути вироблені тільки під контролем уряду;

- б) можуть бути вироблені тільки за рахунок скорочення виробництва яких-небудь інших товарів;
- в) не можуть бути вироблені;
- г) можуть бути вироблені, якщо у цьому є потреба;
- д) правильна відповідь відсутня.

7. Провалами ринку вважаються:

- а) недосконала конкуренція, асиметрія інформації, негативні екстерналії;
- б) монополія, монопсонія і олігополія;
- в) відсутність контролю за якістю послуг;
- г) споживання матеріальних благ, продуктів харчування, якість житлових умов та зайнятості;
- д) придбання обладнання, машин, механізмів, нових технологій.

8. Який чинник зумовлює зростання реальної заробітної плати:

- а) зростання інфляції;
- б) зниження цін на товари та послуги;
- в) запровадження платного навчання, медичного обслуговування;
- г) зростання цін на товари та послуги;
- д) всі відповіді правильні.

9. Нижче якого рівня споживання людина не у змозі вижити:

- а) мінімального рівня споживання;
- б) фізіологічного рівня споживання;
- в) раціонального рівня споживання;
- г) патологічного споживання;
- д) всі відповіді правильні.

10. Якими з перерахованих благ користуються ті громадяни, які не платять за них безпосередньо, але оплачують їх у непрямій формі – за допомогою податків:

- а) захист від злочинців з боку міліції;
- б) державна система охорони здоров'я;
- в) послуги перукаря;
- г) пожежна охорона;
- д) всі відповіді правильні, крім в) ?

11. На основі обчислення вартості споживчого кошика:

- а) формується прожитковий мінімум, який слугує базою для загальної оцінки рівня життя в Україні;
- б) визначається межа бідності за відносним критерієм;
- в) визначається обсяг споживання конкретних товарів і послуг;
- г) визначається рівень забезпеченості населення необхідними матеріальними благами і послугами;
- д) визначаються витрати населення на кінцеве споживання.

12. Основними функціями соціальних гарантій є:

- а) матеріальне забезпечення людей, позбавлених можливості робити це самостійно;
- б) створення умов для відтворення трудових ресурсів на належному рівні;

- в) підтримання доходів і реалізація інших форм соціального захисту стосовно безробітних;
- г) всі відповіді правильні;
- д) правильна відповідь відсутня.

13. Співвідношення видатків на фінансування соціальної сфери, що здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, зумовлюється:

- а) прямими податками;
- б) непрямими податками;
- в) переліком видатків, визначених в Бюджетному кодексі;
- г) видатками, спрямованими на фінансування соціальних програм;
- д) правильна відповідь відсутня.

14. Причиною звернення до зовнішніх компаній (аутсорсинг) можуть бути:

- а) високий рівень неефективних витрат;
- б) неоптимізована система управління;
- в) низький рівень доходів установ соціальної сфери;
- г) низька якість надання соціальних послуг, що надаються державними установами;
- д) всі відповіді правильні.

15. Т. зв. «діряве відро» Оукена припускає, що:

- а) зниження темпу зростання ВВП на 2 % призводить до підвищення рівня безробіття на 1 %;
- б) зі зростанням величини доходів домогосподарств частка витрат на купівлю товарів першої необхідності скорочується;
- в) при послідовному споживанні корисність кожної наступної одиниці блага нижча за попередню;
- г) з кожних 3,5 дол. доходу, які втрачають “верхні” верстви населення у результаті прогресивного оподаткування, до “нижніх” доходить лише 1 дол.;
- д) найгірші гроші витісняють з обігу кращі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

Базова:

1. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії : Вступ до фінансової науки / Пер. з нім. С. І. Терещенко та О. О. Терещенка ; Передмова та наук. редактування В. М. Федосова. К. : Либідь, 2000. 654 с.
2. Економічна теорія: Політична економія : Підручник. 2-ге вид. / За ред. В. Д. Базилевича. К. : Знання-Прес, 2007. 475 с.
3. Лондар С. Л. Фінанси. URL : http://libfree.com/192110550-finansifinansi_londar_sl.html
4. Соціальні результати державних програм: теоретико-методологічні та прикладні аспекти оцінювання : [монографія] / за ред. Е. М. Лібанової; Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Умань : Видавець «Сочінський», 2012. 312 с. URL : http://www.idss.org.ua/monografii/Soc_doslid_2012.pdf
5. Стігліц, Джозеф Е. Економіка державного сектора / Пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський. К. : Основи, 1998. 854 с.
6. Управління державними доходами і видатками : навч. посіб. [Б. С. Малиняк, В. С. Толуб'як, В. П. Горин, В. В. Письменний]; за ред. Б. С. Малиняка. Тернопіль : Астон, 2015. 154 с. URL : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/26747/1/Навчальний%20посібник%200-%20Управління%20державними%20доходами%20і%20видатками%20-%202015.pdf>

Нормативні акти

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996, № 30, ст. 141 (зі змінами). Офіційний вісник України від 01.10.2010. № 72/1 Спеціальний випуск. стор. 15, ст. 2598.
2. Бюджетний Кодекс України. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
3. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року // Офіційний вісник України. 2010. № 92.
4. Закон України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам». URL : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2109-14>
5. Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям». URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1768-14>
6. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування // ВВРУ. 2011. № 2-3, ст. 11. 8 липня 2010 року № 2464-VI.
7. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
8. Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні». URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3721-12>

9. Закон України «Про соціальний захист дітей війни». URL : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2195-15>
10. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». URL : http://www.uazakon.com/documents/date_3z/pg_gmcahx/index.htm
11. Закон України «Про соціальні послуги». URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15>
12. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю». URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>
13. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». URL : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3551-12>
14. Закон України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист». URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=203%2F98-%E2%F0>
15. Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=796-12>
16. Постанова КМУ № 1751 від 27.12.2001 р. «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми». URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1751-2001-%EF&p=1306913823339683>
17. Постанова КМУ № 207 від 20 березня 2013 р. «Про затвердження Порядку видачі ваучерів для підтримання конкурентоспроможності осіб на ринку праці». URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/207-2013-п>
18. Постанова КМУ № 261 від 02.04.2005 р. «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам і державної соціальної допомоги на догляд». URL : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=261-2005-%EF>

Словники

1. Економічна енциклопедія : У трьох томах. / Редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К. : Видавничий центр «Академія», 2001.

Додаткова:

1. Антонюк В. П., Щетініна Л. В. Оцінка і пріоритети добробуту населення України. *Демографія та соціальна економіка*, 2019, 4(38). С. 71–85.
2. Бендесюк О. О. Державне управління соціальним захистом населення в умовах ринкової економіки. URL : http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/615/2/TNTUB_2013_v26_No1-O_Bendasyuk-State_of_the_Social_Welfare_in_123.pdf.
3. Богуш Л. Г. Визначення соціальних повноважень місцевого самоврядування в Україні: теоретичний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 2 (27). С. 102–114.
4. Буздуган Я. Поняття, принципи, форми фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні. URL : <http://www.viche.info/journal/960/>

5. Горемикіна Ю. В. Класифікація підходів до оцінювання соціальних послуг. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1 (23). С. 79–89.
6. Гудіна Н. М. Основні проблеми і перспективи розвитку форм діяльності соціальних працівників у сільській місцевості. URL : [file:///C:/Users/Admin/Downloads/vdakkkm_2013_3_5%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/vdakkkm_2013_3_5%20(1).pdf)
7. Данілова А. П. Готовність і практика участі студентської молоді в проектній діяльності неурядових організацій. *Соціальна робота в Україні*. 2012. № 1. С. 198. URL : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Srvu/2012_1/resurs/page_198.PDF
8. Данченко О. М. Сучасні напрямки соціально-педагогічної підтримки безробітної молоді в Німеччині. URL : [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Znpkhist_2009_1_13%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Znpkhist_2009_1_13%20(1).pdf)
9. Дубич К. В. Актуальні проблеми державного управління соціальним захистом населення в Україні. *Соціальна робота в Україні*. 2012. № 2. С. 99. URL : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Srvu/2012_2/resurs/page_099.PDF
10. Жаховська В. Л. Сучасні тенденції соціального захисту та пенсійного забезпечення сільського населення в Україні. *Демографія та соціальна економіка*, 2019, 4(38). С. 130–141.
11. Заяць В. С. Формування доходів населення України: особливості та тенденції. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 2 (24). С. 116–128.
12. Звонар В. П. Економічна система соціальної відповідальності: структура і функціонально-територіальні особливості. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 1 (26). С. 19–30.
13. Іващенко Т. Ю. Оцінка сучасних заходів підтримки сімей з дітьми в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 2 (22). С. 90–100.
14. Карлін М. І. Соціальна і фіскальна політика держави: проблеми регіональної координації в умовах нового етапу глобалізації. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 2 (22). С. 34–44.
15. Карлін М. І. Удосконалення системи оподаткування у контексті покращення територіального соціально-демографічного розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 1 (26). С. 11–18.
16. Карпенко А. І. Проблеми організації фінансування соціальної сфери в Україні. URL : <http://intkonf.org/karpenko-ai-problemi-organizatsiyifinansuvannya-sotsialnoyi-sferi-v-ukrayini.html.pdf>.
17. Карташова С. С., Щетініна О. К., Канева Т. В. Підходи до оцінки вартості людського життя: світовий досвід та рекомендації використання в Україні. *Демографія та соціальна економіка*, 2019, 1(35). С. 182–195.
18. Когатько Ю. Л. Бідність сільських дітей в Україні. *Демографія та соціальна економіка*, 2020, 2(40). С. 89–102.
19. Когатько Ю. Л. Бідність сільського населення України. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1 (23). С. 32–43.
20. Когатько Ю. Л. Політика подолання територіальних диспропорцій у рівні та якості життя населення: досвід деяких країн. *Демографія та*

- соціальна економіка*. 2016. № 2 (27). С. 156–168.
21. Крімер Б. О. Політика сприяння самотнім батькам: сучасний стан та перспективи розвитку. *Демографія та соціальна економіка*, 2019, 2(36). С. 39–51.
  22. Крімер Б. О. Фінансові інструменти сімейної політики України в контексті вдосконалення системи сприяння сім'ям з дітьми. *Економіка України*. 2016. № 9. С. 82–93.
  23. Кудінова М. М. Проблеми фінансування соціального захисту населення в Україні / Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. Випуск 4. 2015. С. 460–463. URL : <http://www.global-national.in.ua/archive/4-2015/97.pdf>
  24. Кульчицький М. І. Програмно-цільове бюджетування на місцевому рівні / Ефективна економіка. 2015. № 12. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1269>
  25. Левчук Н. М., Лущик Л. В. Нерівність у порядку вимирання й дожиття умовних поколінь в Україні. *Демографія та соціальна економіка*, 2019, 2(36). С. 52–64.
  26. Лібанова Э. М. Демографические сдвиги в контексте социального развития. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 1 (21). С. 9–23.
  27. Лібанова Е. М. Нобелівську премію з економіки 2015 року присуджено за цикл досліджень проблем споживання, бідності і добробуту. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3 (25). С. 11–20.
  28. Макарова Е. В. Услуги в системе социальной поддержки: проблемы эффективности и информационное обеспечение. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 2 (22). С. 11–20.
  29. Меджибовська Н. С. Краудфандинг для малого бізнесу: міф чи реальність. *Економіка України*. 2016. № 10. С. 20–34.
  30. Міщук Г. Ю., Юрчик Г. М. Соціальне виключення: проблеми визначення та оцінювання масштабів в Україні. *Демографія та соціальна економіка*, 2019, 1(35). С. 166–181.
  31. Надрага В. І. Соціальні видатки в контексті фінансової стабільності України. *Фінанси України*. 2014. № 9. С. 43–51.
  32. Надрага В. І. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування як механізм компенсації соціальних ризиків. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 1 (21). С. 145–157.
  33. Новиков В. М. Совершенствование бюджетной политики – основная детерминанта развития социальной инфраструктуры. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1 (23). С. 55–66.
  34. Новиков В. Н. Совершенствование финансирования социальной инфраструктуры на основе новых бюджетных технологий. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 1 (21). С. 121–132.
  35. Новиков В. М. Програмний бюджет: міжнародний досвід і українська практика. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 2 (27). С. 50–61.
  36. Новиков В. М. Удосконалення фінансування соціальної інфраструктури на основі нових бюджетних технологій / Фінансова система національної

- економіки: проблеми розвитку та управління змінами. У трьох томах / За заг. ред. Т. І. Єфименко. Т. 3. К., 2012. С. 346–371.
37. Новікова О. Ф., Шамілева Л. Л. Соціальна справедливість у процесах вимушеного переселення: оцінка та пріоритети досягнення. *Демографія та соціальна економіка*, 2019, 2(36). С. 109–120.
  38. Пасічніченко С. В. Соціальний захист молоді у сфері працевлаштування як знаряддя реалізації державної політики зайнятості. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2013. № 1–2. С. 151–161. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/srutip_2013_1-2_20
  39. Пігуль Н. Фінансове забезпечення соціальної сфери в Україні. *Вісник Національного банку України*. 2015. Січень. С. 30–35.
  40. Полякова С. В. Бідність населення за споживанням: нові виміри. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1 (23). С. 22–31.
  41. Полякова С. В. Територіальна диспропорційність рівня життя населення: теоретичні аспекти дослідження. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 2 (22). С. 198–207.
  42. Реут А. Г. Система державної соціальної допомоги в Україні: сучасні виклики та вплив на бідність. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1 (23). С. 44–54.
  43. Силадій І. М. Особливості управлінської діяльності в підготовці фахівців соціальної сфери. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2013. № 3–4. С. 149–158. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/srutip_2013_3-4_20
  44. Сич Т. В. Особливості управління соціальними закладами. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2013. № 3–4. С. 159–167. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/srutip_2013_3-4_21
  45. Скулиш Ю. І. Моделі фінансового забезпечення розвитку соціальної сфери / Наукові праці НДФІ 2008. № 2 (43). URL : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Npndfi/2008_2/Statti/026-033%20Skulish.pdf
  46. Смирнов С. О. Тенденції розвитку процесу фінансування соціальної сфери в умовах підвищення самостійності регіонів. URL : http://lib.uabs.edu.ua/library/Visnik/Numbers/1_26_2011/26.2.01.pdf
  47. Стойка А. Фінансування соціальної сфери. URL : [http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02\(5\)/10_savdsd.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02(5)/10_savdsd.pdf)
  48. Ткаченко Л. Г. Ваучери на навчання осіб віком старше 45 років як інструмент активної політики ринку праці. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 2 (24). С. 41–52.
  49. Ткаченко Л. Г. Влияние демографических изменений на пенсионную систему Украины. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 1 (21). С. 97–107.
  50. Черенько Л. М. Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка масштабів явища. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1 (23). С. 11–21.
  51. Черенько Л. М. Система соціальної підтримки в Україні: неминучість реформ та оцінка перспектив. *Демографія та соціальна економіка*. 2016.

- № 2 (27). С. 130–142.
52. Шевченко В. М. Роль молодіжних організацій у вирішенні соціальних проблем молоді. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2014. № 1–2. С. 116–121.
53. Шишкін В. С. Бідність населення України за житловими умовами. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 1 (26). С. 51–64.
54. Шулла Р. С., Попик М. М., Зеліч В. В. Концептуальні підходи до оцінки якості життя: зарубіжний досвід і можливості його застосування у вітчизняній теорії та практиці. *Бізнес Інформ*. 2020. №5. С. 8–14.

Інформаційні ресурси

1. Державна служба статистики. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Національний банк України. URL : <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index>
3. Міністерство соціальної політики України. URL : <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>
4. Міністерство молоді та спорту України. URL : <http://dsmsu.gov.ua/index/ua>
5. Міністерство охорони здоров'я України. URL : <http://www.moz.gov.ua/ua/portal/>
6. Міністерство освіти і науки України. URL : <http://mon.gov.ua>
7. Світовий банк – Україна. URL : <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>
8. Департамент соціального захисту населення Полтавської обласної державної адміністрації. URL : <http://plsz.gov.ua>

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	6
ОПОРНІ МАТЕРІАЛИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	13
ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	46
ОРІЄНТОВНІ ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОТОЧНОГО І ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ	57

Міністерство освіти і науки України
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

***ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ І
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ***

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для організації семінарських занять та самостійної роботи студентів
спеціальності 231 Соціальна робота з навчальної дисципліни

Здано до друку 28.01.2021 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 3,4. Наклад. 30 прим.

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003